

ქართული
ბიბლიოთეკა

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი

ხელნაწერის უფლებით

შორენა ჯაფარიძე

საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხი 1905-1907 წლების
რევოლუციურ საქართველოში

სპეციალობა 07-00-01 საქართველოს ისტორია

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად
წარმოდგენილი დისერტაციის

ავტორ ე ფ ე რ ა ტ ი

თბილისი 2003

3(479.22) „13“ + 281.97

ნაშრომი შესრულებულია ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის უნივერსიტეტის კულტურის ისტორიისა და თეორიის კათედრაზე

სანეცნეო ხელმძღვანელი: ქეთევან ჰავლიაშვილი,
ისტორიის მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი

ოფიციალური ოპონენტები: დიმიტრი შველიძე
ისტორიის მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი

ოთარ ჯანელიძე
ისტორიის მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი

დისერტაციის დაცვა შედგება 2003 წლის „5“ „მაის“ „14“ საათზე.
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს
ისტორიის სადისერტაციო საბჭოს H07.01C№1 სხდომაზე.
მისამართი: 380028, თბილისი, ჭავჭავაძის გამზირი №1

დისერტაციის გაცნობა შესაძლებელია ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო ბიბლიოთეკაში
მისამართი: 380047, თბილისი, უნივერსიტეტის ქ. №2

ავტორეფერატი დაგზავნილია 2003 წლის „1“ „მაის“

სადისერტაციო საბჭოს
სწავლული მდივანი:
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი

ნათელა ვაჩნაძე ნათელა ვაჩნაძე

საკვლევი თემის აქტუალობა. ნებისმიერი ერის ისტორიის მეცნიერული შესწავლა წარმოუდგენელია ეკლესიის ისტორიის გარეშე და პირიქით, რადგან ეკლესიის ისტორია საზოგადოებრივი განვითარების ერთ-ერთ ნაწილს, მზარეს წარმოადგენს. საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის პრობლემა განსხვავებულ ეპოქებში სხვადასხვა მიზეზით იყო განპირობებული. ავტოკეფალიის საკითხი ქართველი ერის ისტორიაში ყოველთვის მის ეროვნულ თავისთავადობას უკავშირდებოდა. აქედან გამომდინარე ამ საკითხს არც დღეისათვის დაუკარგავს თავისი აქტუალობა. საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის ბრძოლას ხანგრძლივი ისტორია გააჩნია და მისი დასასრული მხოლოდ XX საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისში განხორციელდა. საღისერტაციო ნაშრომში ჩვენს მიერ შესწავლილი საკითხი მნიშვნელოვანია დამოუკიდებელი ქართული სახელმწიფოს ჩამოყალიბების თანამედროვე ეტაპზე, რადგან საქართველოს ეკლესიის ისტორია ტრადიციისამებრ დამოუკიდებელი სახელმწიფოს მშენებლობის პროცესში უნდა იქცეს მისი ეროვნული იდეოლოგიის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საყრდენად.

გამოკვლევის საგანია საქართველოს ეკლესიის ისტორიის ისეთი მნიშვნელოვანი საკითხის შესწავლა, როგორცაა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის ბრძოლა, რომლის თავისთავადობის გაუქმებაც თვითმპყრობელური რუსეთის საეკლესიო პოლიტიკის ძალისხმევით განხორციელდა.

გამოკვლევის მიზანი. ჩვენი ქვეყნის ისტორიის მთელ მანძილზე საქართველოს მართლმადიდებლურ ეკლესიას განუზომლად დიდი ადგილი ეკავა ქვეყნის პოლიტიკურ თუ კულტურულ ცხოვრებაში. აქედან გამომდინარე წარმოუდგენელია საქართველოს ისტორიული წარსულის შესწავლა ეკლესიის როლის სრულყოფილი გააზრების გარეშე საქართველოს სახელმწიფოებრივი საძირკვლის განმტკიცების, კულტურული აღორძინებისა და ერის სულიერი ამაღლების საქმეში. ზემოაღნიშნული პროცესის შეჩერებამ საზოგადოების წინაშე წამოსწია ეროვნული ეკლესიის თავისთავადობის პრობლემა. ამით იყო განპირობებული, რომ წინამდებარე ნაშრომში მიზნად დავისახეთ მძლავრი ავტოკეფალური მოძრაობის გაანალიზება. საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის ბრძოლის წინა ეტაპები არაერთი მეცნიერის მიერ არის მონოგრაფიულად შესწავლილი, მაგრამ ამ ბრძოლის XX საუკუნის დასაწყისში მიმდინარე თავისებურებანი დღემდე არ ვახლავთ მონოგრაფიულად გაშუქებული, ჩვენი ნაშრომის მიზანია ამ თავისებურებათა წარმოჩენა და მისი შედარებით ანალიზი წინა ეპოქაში მიმდინარე პროცესებთან. ამასთან საკვალიფიკაციო ნაშრომში მიზნად დავისახეთ აღნიშნული მოძრაობის მიერ წამოყენებული მოთხოვნის მიმართ საზოგადოებრივი აზრის დამოკიდებულების წარმოჩენა ჩვენი ქვეყნის ისტორიის ისეთ მღელვარე, დაძაბულ და პოლიტიკური კატაკლიზმებით აღსავსე ეტაპზე, როგორც 1905-1907 წლების რევოლუციის პერიოდი იყო საქართველოში.

სამეცნიერო სიახლე. საღისერტაციო ნაშრომის სამეცნიერო სიახლე არის ის, რომ შევეცადეთ სარქივო მასალების, პერიოდული გამოცემებისა და ცალკეულ გამოკვლევებზე დაყრდნობით წარმოვეჩინა 1905-1907 წლების რევოლუციის პერიოდში ქართველი სამღვდელოების მიერ წამოწყებული მოძრაობა ავტოკეფალიის მოპოვებისათვის; გვეჩვენებინა, რომ სამღვდელეობა ავტოკეფალიის საკითხის გადაჭრას ცდილობს მთლიანად საქართველოს საზოგადოებრიობასთან ერთად და ამ საკითხს უკავშირებს საერთო სახალხო დემოკრატიულ მოძრაობას. აქვეა მცდელობა ქართველი საზოგადოებრიობის სხვადასხვა ფენებისა (თავადაზნაურობა, ინტელიგენცია, გლეხობა) და პოლიტიკური პარტიების, ასევე, რუსი ერის წარმომადგენელია (როგორც საქართველოში მოღვაწე რუსების, ისე იმპერიაში მოღვაწე რუსი საერო და სასულიერო მოხელეებისა და ინტელიგენციის) პოზიციის გარკვევისა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხისადმი; ერთ მთლიანობაშია გააზრებული ეროვნული ეკლესიის ავტოკეფალიის მოთხოვნისადმი საქართველოს მოსახლეობაში არსებული საზოგადოებრივი აზრი.

საკითხის ისტორიოგრაფია და წყარომცოდნეობითი ბაზა. საქართველოს ეკლესიისა და საეპარქოსოს ისტორიის ჩვენს მიერ მონიშნული პერიოდის გაშუქებას არაერთ, საყურადღებო ნაშრომში ჰქონდა ადგილი. უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა იმ მკვლევართა ნაშრომებს, რომლებიც რევოლუციური მოძრაობის პარალელურად აქვეყნებდნენ თავიანთ გამოკვლევებს, სადაც ისინი წარსული ისტორიული სინამდვილიდან გამომდინარე ასახოებებს საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის მოთხოვნის სამართლიანობას. ქართველი მკვლევარებიდან, რომლებმაც 1905-1907 წლების რევოლუციის პერიოდში აქციეს თავიანთი შესწავლის საგნად საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ისტორია და დაასაბუთეს საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის სამართლიანობა, საყურადღებოა: ივ. ჯავახიშვილის, ალ. ცაგარელის, ნ. მარის, ალ. ხაჩანაშვილის, თ. ჟორდანას, ს. გორგაძის, კირიონ სამაგლიშვილის, კ. ცინცაძის, მ. კელენჯერიძის და სხვათა ნაშრომები.

ჩვენთვის საინტერესო პრობლემის შესწავლაში უაღრესად მნიშვნელოვანია რუსი სწავლულის ნ. დურნოვის ნაშრომები¹, რომლებშიც ავტორი ვარდა იმისა, რომ საქართველოში არსებული სასულიერო უწყების რუსიფიკატორული პოლიტიკის ნათელ სურათს გვიხატავს, საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის განხორციელების თავისებულ გზას სთავაზობს ქართველობას, რაც საქართველოს ეკლესიისათვის სრული თავისუფლების განხორციელების საშუალებას არ იძლეოდა.

ალ. ცაგარელის ნაშრომებში² ის დებატებია ნაჩვენები, რომლებიც მიმდინარეობდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენასთან დაკავშირებით წმინდა სინოდთან არსებული წინასაეკლესიო სათათბიროს II განყოფილების სხდომებზე. ნაშრომები პოლემიკური ხასიათისაა და უხვ მასალას შეიცავენ, როგორც საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალური არსებობის მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის შესახებ, ასევე რუსი საზოგადოებრიობის საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხისადმი დამოკიდებულების გარკვევის თვალსაზრისითაც.

ჩვენი საკვლევი პერიოდის შესახებ გარკვეულ მასალას შეიცავს ევ. ნიკოლაძის წიგნი³. ნაშრომის ბოლო თავებში მოკლედია მოთხრობილი, თუ როგორ მიმდინარეობდა პეტერბურგში წინასაეკლესიო სათათბიროში საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენასთან დაკავშირებულ პრობლემათა განხილვა. ავტორს აქვე მოაქვს საზოგადო სხდომებზე ქართველ სასულიერო პირთა და მეცნიერთა მიერ წაკითხული მოხსენებების შინაარსი.

აღნიშნული პერიოდის საქართველოს ეკლესიის ისტორიის საკითხების გაშუქებას საბჭოთა ისტორიოგრაფიაშიც გარკვეული ადგილი ეკავა. ამ მიმართულებით შეიქმნა მთელი რიგი ნაშრომები, სადაც ნათლად არის გაანალიზებული რუსეთის იმპერიის აგრესიული საეკლესიო პოლიტიკა, სახელმწიფოსა და სასულიერო უწყების ერთობლივი ძალისხმევა საქართველოში თავიანთი პოლიტიკური, ეკონომიკური, კულტურული და სარწმუნოებრივი მიზნების განხორციელებისათვის, მათ მიერ რევოლუციური მოძრაობის წინააღმდეგ მიმართული ღონისძიებები, მაგრამ მკვლევართა ყურადღების მიღმა რჩებოდა ქართველი სამღვდლოების ძალისხმევა ქართული სახელმწიფოებრიობისა და ეკლესიის თავისუფლებისათვის ბრძოლაში, ამ ორი მოვლენის ერთობლივად გააზრების საქმეში. ქართველ სასულიერო ფენას აღნიშნული ნაშრომების ავტორნი მხოლოდ კონტრევოლუციურ და ანტიდემოკრატიულ ძალად წარმოგვიდგენდნენ. საქართველოს ეკლესიის თავისუფლებისათვის არც ქართველი საზოგადოების სხვა ფენების ბრძოლა იყო ობიექტურად წარმოჩენილი. ისინი ზალხის მასებსა და პროგრესულ

¹ დურნოვ ნ. ნ., ქართული ეკლესიის ბედი, ჟურ. ვახთაძე, 1990, №10; Дурново Н. Н., Мутный источник, или по поводу речи Г. Пуришкевича в Государственной Думе по делам Грузинской церкви, М., 1909; Дурново Н. Н. Исторический очерк автокефальных церквей: Иверской и имеретинской, М., 1910.
² Цагарелин А. А., Статьи и заметки по грузинскому церковному вопросу, СПб., 1915.
³ ნიკოლაძე ევ., საქართველოს ეკლესიის ისტორია, ქუთ., 1918.

ინტელიგენციას ეკლესიის წინააღმდეგ მებრძოლ ძალად საზავდენ. ამგვარი სასიათის ნაშრომებში, რა თქმა უნდა, პრობლემის დასმა და გადაწყვეტა ხდებოდა არსებული იდეოლოგიის ჩარჩოებში. კომუნისტური რეჟიმის პირობებში ათეისტურ მსოფლმხედველობაზე დამყარებული ისტორიული მეცნიერება საქართველოს ეკლესიის კვლამარტი ისტორიის გაშუქების შესაძლებლობებს ბუნებრივია მოკლებული იყო, მაგრამ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ნაშრომები უამრავ საინტერესო წყაროებს მოიცავენ, რომელთაც ჩვენთვის საინტერესო საკითხების ახლებურად გააზრებაში უდიდესი დახმარება გააკვიწის.

1905-1907 წლების რევოლუციის პერიოდში საქართველოს საეკლესიოს კონტრეკლესიური საქმიანობასა და ქართველი სამღვდლოების მოძრაობას ეხება ბ. ლომინაძის ნაშრომი.⁴ ავტორი სამღვდლოების ბრძოლას ავტოკეფალიისათვის აფასებს, როგორც მცდელობას თვითგადაარჩენისა და შერყეული ავტორიტეტის აღდგენისათვის, რომელიც მხოლოდ სასულიერო წოდების ინტერესებს ემსახურებოდა. მიუხედავად აღნიშნულისა, ბ. ლომინაძის წვლილი სრულიად განსაკუთრებულია ზოგადად საქართველოს ეკლესიის ისტორიის გაშუქებაში. მან ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის ბევრი საყურადღებო საკითხიც წამოსწია წინარეგში და საინტერესოდაც გააშუქა რიგი საკითხები, რის საშუალებასაც კი არსებული იდეოლოგიური რეჟიმი იძლეოდა.

უაღრესად მდიდარი საარქივო დოკუმენტური მასალით არის ჩვენთვის საინტერესო მირიან ხუციშვილის გამოკვლევა.⁵ ავტორი ჩვენს მიერ მონიშნულ პერიოდსაც სათანადოდ ეხება და უხვ საარქივო მასალაზე დაყრდნობით სასულიერო უწყების კონტრეკლესიური საქმიანობის თვალსაჩინო სურათს იძლევა. ბუნებრივია, ჩვენს მიერ დასმული პრობლემა ცალმხრივად და ტენდენციურადაა ამ შემთხვევაშიც გადაწყვეტილი.

ბოლო პერიოდის ქართველი მეცნიერი XIX-XX საუკუნეების საქართველოს ეკლესიის ისტორიის საკითხებს განიხილავენ საქართველოს ისტორიასთან კონტექსტში, ხოლო ავტოკეფალიისათვის ბრძოლას, როგორც ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ნაწილს და ქართველ სასულიერო მოღვაწეთა როლსაც სათანადოდ წარმოაჩენენ ქართული სახელმწიფოებრიობისა და ეროვნული ეკლესიის დამოუკიდებლობის მოპოვებისათვის ბრძოლაში. ქეთევან პავლიაშვილის მონოგრაფია⁶ ჩვენთვის დამაკავლიანებელი ნაშრომი აღმოჩნდა. ჩვენ ამ ნაშრომის ერთ-ერთ თავში („ქართველი სამღვდლოება 1905-1907 წლების რევოლუციაში“) დასმული პრობლემის სიღრმისეულ შესწავლას შევეცადეთ. მონოგრაფიაში მდიდარ საარქივო მასალაზე დაყრდნობით რიგ სხვა საკითხებთან ერთად განსაზღვრულია საქართველოს საეკლესიოს ადგილი და მნიშვნელობა რუსეთის იმპერიის საეკლესიო და პოლიტიკურ-ეკონომიკურ ცხოვრებაში, წარმოჩენილია საეკლესიოს პოლიტიკა საქართველოში მიმდინარე საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობის მიმართ. ქართველი სამღვდლოების ადგილი და როლი ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში და ამ საკითხთან საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა დაკავშირებული.

ბოლო დროის გამოკვლევათა რიცხვშია ა. ვარაზაშვილის ნაშრომი.⁷ ავტორი გამოჩენილი ქართველი მეცნიერების საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის დეაწლსა და დამსახურებას ეხება ჩვენთვის საინტერესო პერიოდშიც.

საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხს ჩვენთვის საყურადღებო პერიოდში ნაწილობრივ შეეხნენ თავიანთ ნაშრომებში ალ. ბენდიანიშვილი,⁸ ს. ვარდოსანიძე,⁹ დ. შველიძე,¹⁰ შ. ბაღრიძე.¹¹

⁴ ლომინაძე ბ., ეკლესიის რეაქციური როლი 1905-1907 წლების რევოლუციაში, თბ., 1959.

⁵ ხუციშვილი მ., საქართველოს ეკლესიის სოციალ-პოლიტიკური პოზიცია XIX-XX საუკუნეებში, თბ., 1987.

⁶ პავლიაშვილი ქ., საქართველოს საეკლესიო 1900-1917 წლებში, თბ., 1995.

⁷ ვარაზაშვილი ა., ქართველი ისტორიკოსები საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის ბრძოლაში (XX საუკუნის დასაწყისი, 1917 წლამდე), თბ., 2000.

საინტერესო მასალა მოვიპოვეთ მემუარული ხასიათის ლიტერატურული ცენტრის,¹² მ. ბოლქვაძის,¹³ გ. ჟურელის,¹⁴ ვლ. ანბეტელის,¹⁵ ე. თაყაიშვილის,¹⁶ თ. სახოკიას,¹⁷ გ. ლასნიშვილის¹⁸ მოვლენებში ჩვენთვის საინტერესო საკითხის ამსახველ უხვ მასალას შევხვდით.

ნაშრომში ფართოდაა გამოყენებული XX საუკუნის დასაწყისის პერიოდულ გამოცემებში მოპოვებული მასალა. განსაკუთრებით სასულიერო ხასიათის ჟურნალ-გაზეთებში შევხვდით ჩვენთვის საინტერესო პრობლემის ამსახველ უხვ მასალას. გაზეთი „ნიტყვა“ (1906) იყო ის ტრიბუნა, რომელიც ავტოკეფალიისათვის მებრძოლმა ქართველმა სამღვდლოებამ თავიანთი იდეების პროპაგანდისათვის გამოიყენა. აღნიშნულმა გაზეთმა განსაკუთრებული სამსახური გაავიწია ქართველი სამღვდლოების მისწრაფებების, აზრების, იდეების, მიმდინარე საზოგადოებრივ მოვლენებთან მათი დამოკიდებულების გარკვევის თვალსაზრისით; სასულიერო ხასიათის ჟურნალ „მწყემს“ (1889-1910) მართალია ოფიციალური სტატუსი ჰქონდა, მაგრამ 1905-1907 წლების რევოლუციის პერიოდში მისი პროგრესული ხასიათი და ეროვნული იდეალებისადმი ერთგულება აშკარაა; საქართველოს საეზარქოსოს ოფიციალურ გამოცემაში „საქართველოს საეზარქოსოს სასულიერო მოამბე“ (1891-1906) ჩვენთვის საინტერესო მრავალი მასალა მოვიპოვეთ, რომელმაც სასულიერო უწყების პოზიციასთან ერთად რევორმატორი ქართველი სამღვდლოების მისწრაფებების წარმორჩენის საშუალებაც მოგვცა.

საყურადღებო მასალებსა და ცნობებს შეიცავენ XX საუკუნის დასაწყისის საერო ხასიათის ჟურნალ-გაზეთებიც. ქვეყანაში არსებული პოლიტიკურ აზრთა მრავალფეროვნება სხვადასხვა პარტიული ხასიათის გამოცემათა საფუძველი ხდებოდა. საქართველოში არსებული პოლიტიკური პარტიების საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხისადმი დამოკიდებულების გარკვევის თვალსაზრისით გაავიწია სამსახური აღნიშნულმა გამოცემებმა. ამ თვალსაზრისით, განსაკუთრებით ფასეულია მასალა, რომელიც მოვიპოვეთ ჟურნალ-გაზეთებში: „ივერია“, „საქართველო“, „ცნობის ფურცელი“, „შრომა“, „მოგზაური“ და სხვ., სადაც მძაფრი პოლემიკა იყო გაჩაღებული ჩვენთვის საინტერესო პრობლემების ირგვლივ. ქართველი მოღვაწენი საქართველოს ეკლესიაში შექმნილი მძიმე მდგომარეობის მიზეზებს იკვლევდნენ და მათი გადარჩენის გზებს ეძებდნენ. აღნიშნული პერიოდული გამოცემები ნათლად წარმოაჩენენ იმ აზრთა მრავალფეროვნებას და რადიკალურად განსხვავებულ მიდგომას საქართველოს ეკლესიის წინაშე მდგარი პრობლემების მიმართ, რომელიც არსებობდა 1905-1907 წლების საქართველოში მოზღვავებულ უხვი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური იდეების ფონზე.

უადრესად დიდი სამსახური გაავიწია რუსეთის იმპერიაში გამოძავლმა როგორც საერო, ისე სასულიერო ხასიათის პერიოდულმა გამოცემებმაც, რომლებიც კი ხელმისაწვდომი აღმოჩნდა ჩვენთვის. ეს გამოცემები განსაკუთრებით რუსი საზოგადოების ქართული ავტოკეფალური

⁸ ბენდანიშვილი ა. ს., ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1821 წწ., თბ., 1980.

⁹ ვარდოსანიძე ს., კირიონ II სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი (1917-1918), ოზურგეთი, 1993;

¹⁰ სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი ლეონიდი (1818-1921), თბ. 2000.

¹¹ შევლიძე დ., პოლიტიკური პარტიების წარმოშობა საქართველოში (ფელერალისტები), თბ., 1993.

¹² ბაღრიძე შ., ი. ჭავჭავაძე და ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხი, ჟურ. ჯვარი ვაზისა, 1987.

¹³ ცინცაძე კ., ჩემი მოვლენებიდან, თბ., 2001; მოვლენა ილიაზე, ჟურ. მათობა, №2, 1985.

¹⁴ ბოლქვაძე მ., ახლო წარსულიდან ილია ჭავჭავაძე რუსეთში (1906-1907წწ.), ჟურ. განათლება, №3-4, 1908.

¹⁵ ჟურელი გ., ილიასთან შორეული დგომით, გ. შარაძის წიგნი - საქართველოს მზე და სიყვარული აღბობინის კუნძულზე, თბ., 1986.

¹⁶ ანბეტელი ვლ., ილია ბრძენის გარშემო, გ. შარაძის წიგნი - საქართველოს მზე და სიყვარული აღბობინის კუნძულზე, თბ., 1986.

¹⁷ თაყაიშვილი ე., მოვლენები, რჩეული ნაწერები, ტ. 1, თბ., 1996

¹⁸ სახოკია თ., ჩემი საუკუნის აღმჩანებები, თბ., 1984.

¹⁹ ლასნიშვილი გ., მემუარები, თბ., 1992.

მოდრაობის მიმართ დამოკიდებულების გარკვევის თვალსაზრისით დაგეგმვარა. განსაკუთრებით ღირებული მასალა შეგვხვდა გამოცემებში: „ცერკოვნიე ველომოსტი“, „კოპროსნი“ „უიზნი“ „ესპეტერბურსკიე ველომოსტი“, „რუსი“ და სხვ., სადაც რუს სწავლულებთან (ნ. დურნოვო, ი. სოკოლოვი და სხვ.) ერთად ქართველი მეცნიერები (ნ. მარი, ალ. ცაგარელი, ალ. ხახანაშვილი) და სასულიერო მოღვაწეები (ეპისკოპოსები - კირიონი, ლეონიდი, დიმიტრი) ბეჭდვადნენ თავიანთ წერილებს და რუსი საზოგადოებრიობის ჩვენში მიმდინარე ავტოკეფალური მოძრაობის მიზნებში გარკვევას ცდილობდნენ. რუსეთის დემოკრატიულმა პრესამ (ჟურნ. „კოპროსნი“ „უიზნი“) ფართო ადგილი დაუთმო საქართველოში ეკლესიის თავისუფლებისათვის წამოწყებულ მოძრაობის განხილვას, სადაც ქართველი სამღვდელოების უკომპრომისო ბრძოლა ავტოკეფალიისათვის, მისი გამორჩეულად დემოკრატიული მისწრაფებები და მებრძოლი ხასიათი მაგალითად დაუსახა რუსეთის სამღვდელოებას პატრიარქობის ინსტიტუტის აღდგენისათვის ბრძოლაში

საკვალიფიკაციო ნაშრომში წარმოდგენილი დებულებები ძირითადად საარქივო მასალათა მეცნიერული შეჯერების შედეგია. საკლდევი თემისათვის უხვი მასალაა დაცული საქართველოს სხვადასხვა არქივსაცავებში. ჩვენი გამოყენებით საქართველოს სახელმწიფო ისტორიული არქივის სასულიერო უწყების ფონდებში დაცული დოკუმენტები. საქართველოს საგზარქოსოს კანცელარიის ფონდში (ფ. 488) მიკვლეული მასალა ძირითადად ქართველი სამღვდელოების დემოკრატიული ხასიათის მოძრაობაში მონაწილეობის და მათ მიმართ განხორციელებული რეპრესიების მკაფიო სურათს ჰქმნის. ჩვენი ყურადღება მიიპყრო აგრეთვე ამავე არქივის კირიონ საბაგლიშვილისა (ფ. 1458) და ლეონიდ ოქროპირიძის (ფ. 1459) პირად ფონდებში დაცულმა დოკუმენტებმა.

ჩვენთვის განსაკუთრებით მდიდარი და ღირებული მასალა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკად. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის არქივის პირად ფონდებში აღმოჩნდა. კ. საბაგლიშვილის, ი. ჭავჭავაძის, ი. გოგებაშვილის, ვ. კარბელაშვილის, თ. ჟორდანიას, ალ. ხახანაშვილის, ა. ჯორჯაძის პირად ფონდებში საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის ბრძოლის ამსახველი უხვი მასალა წარმოდგენილი.

სადისერტაციო ნაშრომის აპრობაცია. სადისერტაციო ნაშრომი მომზადდა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კულტურის ისტორიისა და თეორიის კათედრაზე, სადაც შედგა ნაშრომის აპრობაცია. ნაშრომი საკანდიდატო დისერტაციად დამტკიცებულ იქნა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტის სამეცნიერო საბჭოს სხდომაზე (1996 წ. 3 ივლისი, ოქმი №9). ნაშრომის ცალკეული ნაწილები წაკითხულ იქნა რესპუბლიკური მნიშვნელობის სამეცნიერო კონფერენციებზე და ქვეყნდებოდა ცალკეულ სამეცნიერო გამოცემებში.

სადისერტაციო ნაშრომის სტრუქტურა და შინაარსი. სადისერტაციო ნაშრომი (146 გვერდი) შედგება შესავლის, ოთხი თავისა და დასკვნისაგან. აქედან მესამე თავი მოიცავს ხუთ პარაგრაფს.

შესავალ ნაწილში (3-11) განხილულია სადისერტაციო ნაშრომის აქტუალობა, საგანი, სამეცნიერო კვლევის მიზანი, სიახლე, წყაროთმცოდნეობითი და ისტორიული ბაზა; მიმოხილულია დასმული საკითხის ირგვლივ არსებული წერილობითი წყაროები, პერიოდულ პრესაში დაბეჭდილი პუბლიცისტური წერილები; შეძლებისდაგვარად წარმოჩენილია ყველა იმ მკვლევარის ღვაწლი, რომელთაც ჩვენს მიერ შესწავლილი საკითხის ირგვლივ ჰქონდათ სამეცნიერო გამოკვლევები.

თავი პირველი - „რუსეთის იმპერიის საეკლესიო პოლიტიკა საქართველოში“ (12-25) სადისერტაციო ნაშრომის პირველ თავში საუბარია იმის შესახებ, რომ საქართველოს მიმართ რუსეთის იმპერიის საეკლესიო პოლიტიკის მთავარ მიზანს თვითმპყრობეულ-კოლონიური რეჟიმის განმტკიცება, მისთვის კავკასიაში იდეოლოგიური საყრდენის შექმნა და

XX საუკუნის დასაწყისში დაწყებული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობის შედეგებისაგან რუსეთის სახელმწიფოს დაცვის უზრუნველყოფა შეადგენდა და გატარებული საუკუნის რეფორმებიც აღნიშნულ მიზანს ემსახურებოდა.

რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობის შემდეგ საქართველოს ეკლესიაც ეროვნული გადაგვარების საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა. 1811 წელს უქმდება საქართველოს ეკლესიის ავტორკეფალია და იცლება იგი ჯერ საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორით (1815 წ.), ხოლო მოგვიანებით საეკლესიო სოციალური ინსტიტუტით - საქართველოს საეპარქოსოთი.

ახალი საეკლესიო ორგანიზაცია თავის ძირითად დანიშნულებას საქართველოს ეკლესიისა და ქართველი ერის გადაგვარებაში ხედავდა. საქართველოს საეპარქოსოს პოლიტიკა ეკლესიასთან ერთად ეროვნული კულტურის ყველა სფეროს შეეხო.

საქართველოს საეპარქოსოს უნდა განეხორციალებინა საქართველოს ეკლესიის რეფორმა და იგი საბოლოოდ დაექვემდებარებინა რუსეთის სახელმწიფოსათვის. რუსეთის ხელისუფლება თავისი რელიგიურ-მონარქისტული იდეოლოგიით ქართველი ერის იმპერიის მრავალეროვან მოსახლეობასთან სულიერი შერწყმის პროცესის დაჩქარებას იმედოვნებდა. ამ მიზანს ემსახურებოდა ის ეკონომიკური და კულტურული რეფორმები, რომელიც რუსეთის სასულიერო უწყებამ საქართველოს ეკლესიაში გაატარა.

XIX საუკუნის 50-იანი წლებიდან დაასრულა ეკლესიის უძრავ-მოძრავი ქონების სახელმწიფო ხაზინაში გადასვლის პროცესი, სამღვდლოებას კი ხელფასი ამავე ხაზინიდან დაენიშნა. ამ ღონისძიებით რუსეთის სახელმწიფო საუკუნეების განმავლობაში დავროვილი საქართველოს ეკლესიის უზარმაზარი ქონების მესაკუთრე გახდა და ამ ქონების მართვის სადავეები და მისგან მაქსიმალური მოგების ამოღების შესაძლებლობები მის ხელში აღმოჩნდა.

საქართველოს ეკლესიაში გატარებული ეკონომიკური რეფორმა უნდა განხორციელებულიყო ქართული ეპარქიებისა და სასულიერო წოდების რაოდენობათა შემცირების გზითაც. დნიშნულის შედეგად, თუ ადრე ქართლსა და კახეთში 13 ეპარქია და 9 საარქიმანდიტო იყო, რეფორმის შემდეგ დარჩა 2 ეპარქია და 5 საარქიმანდიტო, ხოლო დასავლეთ საქართველოში არსებული 9 ეპარქია სამამდე შემცირდა. ავტორკეფალიის გაუქმებიდან 1907 წლამდე საქართველოში 15 მონასტერი და 800-ზე მეტი ეკლესია დაიხურა.

საქართველოს საეპარქოსოს მიერ საქართველოში გატარებული ანტიეროვნული იდეოლოგიური რეფორმის შედეგი იყო ის, რომ მან აქტიურად დაიწყო ეროვნულ სასულიერო-საგანმანათლებლო კერათა რუსიფიკაცია. რუსეთის ხელისუფლების მიერ საქართველოში სემინარია და მრავალი სასულიერო სასწავლებელი იქნა დაარსებული, რომელთა ძირითად მიზანსაც მთავრობის პოლიტიკის ერთგული სასულიერო წოდების აღზრდა წარმოადგენდა. რუსეთის ხელისუფლება საქართველოს საეპარქოსოს განსაკუთრებულ როლს ანიჭებდა ქართული ენის წინააღმდეგ გაჩაღებულ ბრძოლაში. სწორედ ამ უწყების ძალისხმევით შედგებოდა იყო, რომ საქართველოს სასულიერო სემინარიებსა და სასწავლებლებში სწავლება რუსულ ენაზე მიმდინარეობდა და ქართველი ბავშვებისთვის ქართული ენის ცალკე საგნად სწავლის უფლებაც კი უკიდურესად შეზღუდული იყო.

საეპარქოსოს მიერ განხორციელებულ ღონისძიებათაგან განსაკუთრებით სახიფათო იყო ის როლი, რომელსაც იგი თავისი პოლიტიკით ასრულებდა რუსეთის ხელისუფლების მიერ ქართველთა სრული ასიმილაციის მიზნით ჩამოსახლებულ რუს სექტანტებს, რუს მართლმადიდებელ მრევლსა და ადგილობრივ მოსახლეობას შორის დაპირისპირებულობის გასამძაფრებლად, მათ შორის სიძულვილისა და გაუტანლობის დასათესად. რუსი მრევლის მომრავლება საქართველოში და ქართველი სამღვდლოებისადმი მათი სრული გაუცხოება თვითმპყრობელობას რუსული ეკლესიების გაზრდის გამართლების საფუძველს აძლევდა, ხოლო რუსული ეკლესიის მეშვეობით ხელისუფლებას გამიზნული ჰქონდა ადგილობრივი მოსახლეობისათვის ეროვნული ნიადაგის გამოცლა და მათი სარწმუნოებრივი გადაგვარება.

რუსეთის ხელისუფლებამ ქართული ეროვნული სხეულის დაშლისა და დაქვემდებარების მიზნით გარკვეული პოლიტიკა შეიმუშავა არამართლმადიდებელ ქართველებს შინაგან შტეცდა იმ აზრის განმტკიცებას, რომ ქართველი ერი ყოველთვის მტკიცე მართლმადიდებელი ერი იყო და, ამდენად, სხვა რელიგიის აღმსარებელი ქართველების - მაჰმადიანების, კათოლიკეების და გრიგორიანელების ქართველობას არ იწყნარებდა.

ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის მიზანს კავკასიის ხალხებზე ქართული კულტურის გავლენის შემცირება და მათი რუსულენოვან მოსახლეობასთან შერწყმა წარმოადგენდა. ამ მიზნის განსახორციელებლად საეგზარქოსო ღვთის სიტყვის რუსულ ენაზე ქდაგებას უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა. გრეთვე აუცილებლობად მიაჩნდა კავკასიის ხალხებისათვის, უპ. ყოვლისა კი აფხაზებისა და ოსებისათვის ანბანის შექმნა, რაც მათი ქართული კულტურისაგან და საბოლოო ვაჰში, ქართული სახელმწიფოებრივი ერთეულისაგან ჩამოცილებას ისახავდა მიზნად. რუსეთის იმპერიის აფხაზეთისადმი განსაკუთრებული ინტერესის შედეგი იყო აქ გატარებული საეკლესიო პოლიტიკა. აფხაზეთში მოღვაწე ქართველ სამღვდლოებას საეგზარქოსოს ხელისუფლება ყოველმხრივ ავიწროვებდა და ცდილობდა მისი რუსი ეროვნების წარმომადგენლებით შეცვლას. რუსეთის ხელისუფლება აფხაზეთში ქართული ელემენტის ეკონომიურად დაუძღურებს, მისი ბოგანოდ გადაქცევის მცდელობასთან ერთად, მათ ვონებრივ და ზნეობრივ დაქინებასაც ცდილობდა. ამისათვის მთავრობამ სკოლა და ეკლესია აირჩია.

თავი მეორე — „საქართველოს საეგზარქოსო 1905-1907 წლების რევოლუციის წინააღმდეგ ბრძოლაში“ (25-42)

მეორე თავში წარმოჩენილია ის ღონისძიებები, რომელსაც საქართველოში არსებული სასულიერო უწყება ახორციელებდა დაწყებული რევოლუციის წინააღმდეგ, როგორც აღნიშნული იყო რუსეთის ხელისუფლება ავტოკეფალიის გაუქმებიდან მოყოლებული ფართოდ იყენებდა ეკლესიის შესაძლებლობებს დემოკრატიული თუ ეროვნული მოძრაობის წინააღმდეგ ბრძოლაში. საერო მთავრობისა და სასულიერო უწყების ეს კავშირი განსაკუთრებით თვალსაჩინო გახდა რუსეთის 1905-1907 წლების რევოლუციის დროს საქართველოში მიმდინარე მძლავრი დემოკრატიული მოძრაობის წინააღმდეგ მიმართულ ღონისძიებებში. ამ დროს ეს ბრძოლა უფრო პრაქტიკულ ხასიათს ატარებდა. შექმნილ ვითარებაში სასულიერო ხელისუფლება შეეცადა თავისი შესაძლებლობების ყოველმხრივ გამოყენებას. ამ პერიოდში სასულიერო უწყება თვითმპყრობელობის ყველაზე სიმძვლე დასაყრდენს წარმოადგენდა. იგი ებრძოდა რევოლუციურ იდეოლოგიას და ამ საქმეში მკაცრ მეთოდებსაც მიმართავდა. თვითმპყრობელობა იმედოვნებდა, რომ სამღვდლოების ძალისხმევით შესაძლებელი იქნებოდა მრევლში სიწყნარისა და სიმშვიდის აღდგენა.

რუსეთის ხელისუფლება და სასულიერო უწყება დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ეკლესია-მონასტრებში ანტირევოლუციური პროპაგანდის გაძლიერებას. ეროვნულ-განმათავისუფლებელ და რევოლუციურ მოძრაობაში ჩაბმულ პირთ მკაცრად უსწორდებოდა, ასამართლებდა მათ, გადაჰყავდა ნაკლებშემოსავლიან ადგილებში და ა. შ.

საარქიეო მასალებსა და იმდროინდელ პერიოდულ პრესაში ხშირად შევხვდებით ცნობებს მთავრობის საწინააღმდეგო საქმიანობაში შემჩნეული და ოპოზიციურად განწყობილი მღვდლების დაპატიმრებისა და მათ მიმართ მკაცრი რეპრესიული ღონისძიებების განხორციელების შესახებ. საარქიეო მასალებში არის არა მარტო ცალკეული მღვდლების, არამედ მთელი ქართველი სამღვდლოების მიმართ წაყენებული ბრალდებების შემცველი დოკუმენტები. ესენია საიდუმლო შეტყობინებები, რომლებიც ამ უკანასკნელთ სახელმწიფოს საწინააღმდეგო ორგანიზაციებში საქმიანობასა და მათ შექმნაში სდებს ბრალს. დაპატიმრებული მღვდლების საქმეებს ეგზარქოსო სინოდს წარუდგენდა და იქ იღებდნენ გადაწყვეტილებას მათი შემდგომი ბედის შესახებ.

საეგზარქოსოს ხელისუფლება ყოველმხრივ ცდილობდა არსებული პოლიტიკური ყოვლილებისა და კანონების დაცვის აუცილებლობის შეგნების დანერგვას მრევლში. ამისათვის

იბეჭდებოდა და მოსახლეობაში ვრცელდებოდა ათასობით ფურცელი და ბროშურა, სიმბოლოები, სიწუნარის, არსებულ ვითარებასთან შეგუების მოწოდებით, მეფის აუცილებლობისა და მარადიულობის შეგნების სურვილით გამოსვალული.

საქართველოს საეკლესიო რევოლუციური მოძრაობის აღმავლობის ხანაში მოსწავლეთა შორის მთავრობისათვის არასასურველი იდეოლოგიის თავიდან აცილების მიზნით განსაკუთრებით გაამაზვილა ყურადღება სასულიერო სასწავლებლებზე. მაკარად კონტროლდებოდა სასულიერო ბიბლიოთეკები, იკრძალებოდა ქართული ჟურნალ-გაზეთებისა და წიგნების შექმნა. განსაკუთრებით მძაფრი იყო ბრძოლა იმ მასწავლებლებისა და მოსწავლეების წინააღმდეგ, რომლებიც მთავრობის საწინააღმდეგო გამოსვლებში იყვნენ შემჩნეულნი. მათ ითხოვდნენ სასწავლებლიდან და ამის შემდეგ ისინი სხვა სასწავლებლებში სამსახურის დაწყების ყოველგვარ უფლებასაც კარგავდნენ. საარქივო მასალებში უხვად გვხვდება სასულიერო სასწავლებლებიდან დათხოვილ მასწავლებელთა და მოსწავლეთა გვარები.

რევოლუციის წინააღმდეგ ბრძოლაში საეკლესიო უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა რელიგიური ორგანიზაციებისა და საზოგადოებების შექმნის საკითხს, რომელთა მთელი საქმიანობა ანტიქართულ ხასიათს ატარებდა და ქართველ ხალხში მორჩილების დანერგვას, მათში ეროვნული სულისკვთების ჩაკვლას ემსახურებოდა. ეს საზოგადოებები იყო: „საეპარქიო სამისიონერო მძობა“, „პატრიოტული საზოგადოება“, „წესრიგის მომხრეთა პარტია“, „რელიგიურ-ფილოსოფიური საზოგადოება“. ამ საზოგადოებათა საქმიანობაში აშკარად გამოიკვეთა საეკლესიო ანტიქართული, კონტრარევოლუციური საქმიანობა და მათი კავშირი ოფიციალურ ხელისუფლებასთან. ჭეშმარიტად მორწმუნე, ეროვნული ინტერესების დაცვისათვის მებრძოლმა ქართველმა სამღვდლოებამ იმთავითვე ზურგი აქცია ამ ორგანიზაციებს და თავისი საქმიანობის უპირველეს მიზნად ისტორიული სამართლიანობის აღდგენა და საქართველოს ეკლესიისათვის ავტოკეფალური უფლებების მოპოვება დაისახა. ქართველმა ხალხმა უნდობლობა გამოუცხადა შარბაზული რელიგიური ორგანიზაციების მოწოდებასა და აგიტაცია-პროპაგანდას, რადგან რელიგიური მორჩილების, საყოველთაო მშობისა და სიყვარულის ქადაგების ნიღბის ქვეშ არ გასჭირვებია რუსული შოინისტური და იმპერიული მისწრაფებების ამოკითხვა.

თავი მეხამე — „ქართველი საზოგადოებრიობის ბრძოლა საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის“ (42-120).

პირველ პარაგრაფში — „ქართველი სამღვდლოება საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენისათვის ბრძოლაში“ (42-65) განხილულია ქართველი სამღვდლოების ბრძოლა საქართველოს ეკლესიის განთავისუფლებისათვის და მათი დამოკიდებულება რუსეთის პირველი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციისადმი.

სასულიერო ხელისუფლების მიერ განზორციელებული უხეში საეკლესიო პოლიტიკის შედეგად საქართველოს ეკლესიისათვის ეროვნული ნიადაგის გამოცლამ, მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციების მოშლამ, ეკლესიის ბიუროკრატიულ დაწესებულებად გადაქცევამ და ქართველ ხალხში მისი ავტორიტეტის დაკარგვამ, სამღვდლოებისა და მრევლის გამოჯვანამ, ქართულ ეკლესიას დაუკარგა ის უმთავრესი ფუნქცია, რაც მას ისტორიულად გააჩნდა. 1905-1907 წლების რევოლუციის პერიოდში საქართველოს ეკლესიის საფრთხე კიდევ უფრო აშკარა გახდა, რადგან ხელისუფლება შეეცადა მიმდინარე რევოლუციის წინააღმდეგ ეკლესიის შესაძლებლობების ყოველმხრივ გამოყენებას და მისთვის იდეოლოგიური საყრდენის როლის შენარჩუნებას იმპერიის გადასარჩენად.

ქართველმა საზოგადოებრიობამ იმთავითვე იგრძნო ის საფრთხე, რომლის წინაშეც საქართველოს ეკლესია აღმოჩნდა, შეეცადა არსებული ვითარების გამოყენებას საეკლესიო პრობლემის გადასაჭრელად და 1905-1907 წლების რევოლუციის პერიოდში საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვა უმწვავეს პრობლემათაგან ეს საკითხი ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანესად მიიჩნია. საქართველოს ეკლესიის გადასარჩენად, ბუნებრივია, უპირველეს ყოვლისა ქართველი

სამღვდელოება ამოძრავდა, ავტოკეფალიის საკითხი განსაკუთრებული სიმწვავეით დააყენა და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის შემადგენელ ნაწილად აქცია. მართლაც, ქართველთა სასულიერო ფენა საქართველოში რუსეთის გაბატონებიდან და ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებიდან მოყოლებული მდგრად იბრძოდა ქართული სახელმწიფოებრიობისა და ავტოკეფალური ეკლესიის აღდგენისათვის, მაგრამ XX საუკუნის დასაწყისში საქართველოში აზვირთებულმა საზოგადოებრივმა მოძრაობამ ქართველ სამღვდელოებას მიზნის მიღწევის რეალურობის იმედი გაუჩინა და იგი 1905-1907 წლების რევოლუციაში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ავანგარდში აღმოჩნდა. ქართველი სამღვდელოება უპ. ყოვლისა ეკლესიის შერყეული ავტორიტეტის, სამღვდელოების ფენაში ფეხმოკიდებული უმცაგავსობებისა და ნაკლოვანებების შეცნობას შეეცადა, წარსულში საქართველოს ეკლესიის ფუნქცია და აწმყით მისი სავალალო მდგომარეობა გააცნობიერა. ქართველი სამღვდელოება თვითონვე ამხელდა გადაგვარების გზაზე დამღვარ თავისსავე წოდების წარმომადგენლებს. მიუხედავად რუსული საეკლესიო პოლიტიკის შედეგად ავტორიტეტის გარკვეული შელაზვისა, სამღვდელოება მაინც დიდ საზოგადოებრივ ძალას წარმოადგენდა და თავისი სიტყვის მნიშვნელობაც კარგად ჰქონდა შეგნებული. არც მთავრობის პოლიტიკის გატარებაში გამოუჩენია დიდი აქტიურობა და ამ თვალსაზრისით რუსეთის იმპერიაში ქართველ სამღვდელოებას სულ უკანასკნელი ადგილი ეკავა. მათ მიერ დაწვებული მოძრაობის მოზანიც იმთავითვე გამოიკვეთა - სამღვდელოებას პროგრესული განვითარების გზა უნდა ჰქვენებინა ერისათვის, ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლაში შეუპოვრობისა და გაბეღულების მაგალითი უნდა მიეცა. ქართველმა სამღვდელოებამ საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენისათვის ბრძოლა დაიასა უპირველეს მიზნად, - მიიჩნია რა იგი ეროვნული დამოუკიდებლობისაკენ გადადგმულ ნაბიჯად, დააყენა ეს მოთხოვნა და დაიწყო ბრძოლა საზოგადოების სხვადასხვა ფენებთან თანამშრომლობით ამ იდეის განსახორციელებლად.

ქართველმა სამღვდელოებამ ორჯერ შეადგინა პეტიცია მიმართული უმაღლეს ხელისუფალთადმი. პირველი - 1905 წლის მარტში, ხოლო მეორე - იმავე წლის მაისში. პეტციებში გაანალიზებული იყო საქართველოს ეკლესიაში შექმნილი სავალალო მდგომარეობის მიზეზები. ხსნის ერთადერთ გზას ავტოკეფალიის აღდგენაში ზეღავდა ქართველი სამღვდელოება და გადაჭრით ითხოვდა მის განხორციელებას. უნდა აღდგენილიყო აგრეთვე ღვთისმსახურთა არჩევითობის ტრადიცია. სამღვდელოება მოითხოვდა სასკოლო რეფორმას, სიტყვის, ბეჭდვის, კრების თავისუფლებას, სამღვდელოებისათვის ყველა იმ სამოქალაქო უფლების მინიჭებას, რომელიც არ ეწინააღმდეგება მოძღვრობის იდეას; სასულიერო უწყების და მთავრობის პოლიტიკისადმი სამსახურისაგან, აგრეთვე ყოველგვარი სამოხელეო და საკანცელარიო მოვალეობისაგან განთავისუფლებას. პეტციებში სამღვდელოების შემოსავლის წყაროდ კვლავ სახელმწიფო ფაბრიკი იყო დასახელებული. მრევლზე მისი მატერიალური დამოკიდებულება კი უეჭველად უნდა გაუქმებულიყო. ქართველი სამღვდელოება ავტოკეფალიასთან ერთად სახელმწიფოსაგან ეკლესიის გამიჯვნის დემოკრატიული მოთხოვნითაც გამოდიოდა, ამასთან, მოითხოვდა ჩამორთმეული საეკლესიო მამულების დაბრუნებას. ქართველი სამღვდელოება ითხოვდა კათალიკოსთან წმინდა სინოდის დაფუძნებას (კათალიკოსის თავჯდომარეობით), ხოლო ეპარქიის მღვდელმთავრებთან - საბჭოებისა, რომლებიც გარკვეული ვადით არჩეულ სასულიერო და საერო პირთაგან იქნებოდა დაკომპლექტებული. კათალიკოსთან არსებულ წმინდა სინოდს უნდა დაექვემდებარებოდა ყველა ეკლესიის, მონასტრის, სამღვდელოების, სასწავლო-სასულიერო და საქველმოქმედო დაწესებულების მართვა-გამგეობა.

ხელისუფლება სამღვდელოების შეუპოვარ გამოსვლებს უმკაცრესი რეპრესიებით პასუხობდა, განსაკუთრებით სდევნიდა სამღვდელოების თავყრილობებს. ქართველი სამღვდელოების მიმართ თვითმპყრობელობის რეპრესიებმა უმაღლეს ზღვარს 1905 წლის 31 მაისს მიაღწია, როდესაც უხეშად იქნა დარბეული ეპარქიის სამღვდელოების ყრილობა

თბილისში. ეგზარქოსის უშუალო განკარგულებით თბილისის სასულიერო სემინარიის მნიშვნელოვანი შეკრებილ სამღვდელთა სასტიკად გაუსწორდნენ, მათრახებით სცემეს და ძალით გამოიძვინეს შენობიდან. ქართველი სამღვდელთა წარმომადგენლებმა მიუხედავად იმისა, რომ 31 მაისი ყველაზე ტრაგიკული ფურცელი იყო მათ მიერ წამოწყებული მოძრაობის ისტორიაში, ამ დღის მნიშვნელობის უჭველობაც აღიარეს - 1905 წლის 31 მაისმა ბიუროკრატიის საზღვარგარეთ ჩამოშორა ქართველი სამღვდელთა ის მცირე ნაწილიც, რომელიც თავისი გაუცხოობითა და პოლიტიკანთა თვალთმაქცობის წყალობით ჯერ კიდევ ხელისუფლების გვერდით იდგა.

რეპრესიების მიუხედავად ქართველი სამღვდელთა უკან დახევას არ აპირებდა. 1905 წლის დეკემბერში სრულიად საქართველოს სამღვდელთა დელეგატა კრებამ ავტოკეფალიის პროექტი შეიმუშავა, სადაც სავსებით ჩამოყალიბებული სახითაა მოცემული ავტოკეფალიის შინაარსი. ეკლესია აღიარებულია სახელმწიფოზე მაღლა მდგომ მარადიულ, ზეკლასობრივ დაწესებულებად, ამიტომ პროექტის ავტორთა აზრით ეკლესია აუცილებლად უნდა გამოიყვანოს სახელმწიფოს. მკაფიოდ იყო ჩამოყალიბებული როგორც უნდა ყოფილიყო საქართველოს ავტოკეფალური ეკლესიის წეს-წყობილება, განსაზღვრული იყო მისი ტერიტორია, ეპარქიებზე დაყოფის, მართვა-გამგეობის, სხვა ავტოკეფალურ ეკლესიებთან ურთიერთობის პრინციპები, ეკლესიის ქონებრივი უფლებანი და სამღვდელთა რჩენის წესი. აღიარებული იყო სამღვდელთა და მრევლის ფართო საარჩევნო უფლებები. პროექტით საქართველოს ეკლესიას უნდა დაბრუნებოდა 1853 წელს ჩამორთმეული მამულები, ხოლო დაბრუნებამდე დროებით სამღვდელთა სათვისტომოს ვამაგირი სახელმწიფოს უნდა ეძლია, მამულების დაბრუნების შემდეგ კი ეს უხერხული მდგომარეობაც უნდა მოსპობილიყო. პროექტის ავტორები აღიარებდნენ, რომ სამღვდელთა უნდა ინახავდეს მხოლოდ ის, ვისაც იგი ემსახურება, ე. ი. მრევლი, საჭიროა მრევლმა თვითონ უზრუნველყოს თავისი კრებული, საქართველოს ეკლესიამ - თავისი სამღვდელთა. ეს პროექტი გარკვეულ ხარვეზებსაც შეიცავდა. პროექტის მიხედვით ავტოკეფალია ძალაში უნდა შესულიყო არა ტერიტორიული, არამედ ეროვნული მნიშვნელობით. პროექტის ამ ხარვეზის შესახებ იმთავითვე აღნიშნა ეპისკოპოსმა ლეონიდემ (ოქროპირიძე) და ეროვნების მიხედვით ავტოკეფალური ეკლესიის სამწყსოს შედგენის მსოფლიო საეკლესიო კანონებისათვის შეუსაბამობის და მიუღებლობის შესახებ მიუთითა.

როგორც ჩანს, სამღვდელთა ნივთიერი უზრუნველყოფის წყაროებთან დაკავშირებით ერთნაირი მოსაზრება არ ყოფილა არც სამღვდელთა და, არც საზოგადოების სხვა ფენათა წრეებში. ამ საკითხის ირგვლივ უამრავი ურთიერთგამომრიცხავი მოსაზრება გამოითქვა. ერთნი - მატერიალურად სამღვდელთა სახელმწიფოზე დამოკიდებულების მომხრენი იყვნენ, მეორენი კი - მრევლზე; იყო მოსაზრებაც, რომ ეკლესიის მსახურნი სრულიად თავისუფალნი უნდა ყოფილიყვნენ ყოველგვარი ვარეშე ვავლენისაგან. მათ არც სახელმწიფოს და არც მრევლის მხრიდან მიჩნდათ ზნეობრივად მოძღვართათვის მღვდელთა მსახურებისათვის საფასურის გადახდა. მაგალითად მღვდელი ილარიონ ჯამბაძე „საკლესიო ფონდის“ დაარსების იდეით გამოდიოდა. ფონდის შექმნის წყაროების მოძიების აუცილებლობის შესახებაც შეასწავლდა სამღვდელთა. ჯამბაძე, მისი აზრით, სწორედ ამ ფონდიდან უნდა მიეღოთ ღვთისმსახურთ.

ავტოკეფალიისათვის მებრძოლმა ქართველმა სამღვდელთა საკუთარი ორგანოც დააარსა. გაზეთი „სიტყვა“ იყო ის ტრიბუნა, სადაც ისინი საკუთარი იდეების პროპაგანდას ეწეოდნენ. გაზეთი 1906 წლის მაისში დაარსდა და სულ 14 ნომერი გამოვიდა, მაგრამ მაინც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა არა მარტო ავტოკეფალური მოძრაობის გააქტიურებასა და ხალხში ეროვნული ეკლესიის აღდგენის რწმუნის განმტკიცებაში, არამედ მიმდინარე საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოვლენების პროგრესული და დემოკრატიული პოზიციიდან გაშუქებაში, ამ საკითხისადმი საზოგადოებრივი აზრის ფორმირებაში.

საქართველოში დაწყებულმა მძლავრმა ავტოკეფალურმა მოძრაობამ სინოდი აიძულა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხზე ემსჯელა და გარკვეული კომპრომისული

გადაწყვეტილებებით ქართველი სამღვდლოება დაემოშინებინა. იმპერატორმა ნიკოლოზ II სპეციალური ბრძანებით სინოდის ობერ-პროკურორის II ავეისტოს მოხსენებითა და იმ შუამდგომლობის საფუძველზე, რომელიც საქართველოს ეგზარქოსად ყოფილი ნიკოლოზის მეშვეობით აღძრეს ქართველმა ეპისკოპოსებმა, საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხი განსახილველად გადასცა „სრულიად რუსეთის საეკლესიო კრებას“. საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხზე სინოდში მსჯელობა იყო 1906 წლის ზაფხულსა და შემოდგომაზე წინასაკლესიო კრების II განყოფილებაში. საკითხის განხილვაში ქართველთაგან მონაწილეობდნენ ეპისკოპოსები: კორიონი და ლეონიდე, აგრეთვე გორის ეპისკოპოსი ექვთიმე (ელიაშვილი); პროფესორები: ალ. ცაგარელი, ნ. მარი, ალ. ზახანაშვილი. მათ საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხის გასაშუქებლად საზოგადო სხდომების დროს წაიკითხეს მოხსენებები.

1906 წლის გაზაფხულზე სინოდის კომისიის ერთ-ერთ სხდომაზე, რომელსაც ქართველი ეპისკოპოსები არ ესწრებოდნენ სასულიერო ხელისუფალთ საქართველოს ეკლესიისათვის ავტოკეფალიის ეროვნული მნიშვნელობით მინიჭება განუზრახავთ. ქართველი სამღვდლოების დაემოშინებას ქართველი ეგზარქოსის დანიშვნის დაპირებითაც შეეცადა სინოდი. პეტერბურგში მყოფ ქართველ ეპისკოპოსებსაც არაერთგზის შესთავაზეს საკითხის ამგვარად მოგვარება და კირიონს ეგზარქოსის თანამდებობაზე დანიშვნასაც აღუთქვამდნენ. ამასთან სინოდალური კანტორის ძირეულ რეფორმას და მნიშვნელოვანი საკითხების ადგილზე გადაწყვეტის უფლების მინიჭებას, ქართული ენის სწავლების პროგრამის გაფართოებას, ეპისკოპოსების უფლებამოვალეობების გაზრდას და მათთვის სასურველი ყოველგვარი რეფორმის მოხდენის იმედებს იძლეოდნენ ისინი გარდა ავტოკეფალიისა.

სინოდის ყოველ ახალ განკარგულებას საქართველოს ეკლესიის მოწყობის შესახებ ქართველი სამღვდლოება ერთსულოვანი პროტესტით ეგებებოდა. ქართველი ეპისკოპოსების ობერპროკურორთან უშუალო ვიზიტების, სინოდის სხდომებზე მათი ფუჭი დავა-კამათის შემდეგ, ქართველი სამღვდლოება საბოლოოდ დარწმუნდა, რომ ხელისუფლება საქართველოს ეკლესიის სასარგებლოდ არავითარ ნაბიჯს არ გადადგამდა. მიზნის მიღწევას მხოლოდ ერთსულოვანი ბრძოლით და დაუმორჩილებლობით შესძლებდნენ. სამღვდლოების ბრძოლამ განსაკუთრებით მწვავე ხასიათი საქართველოში ახალი ეგზარქოსის გაწესების უამს მიიღო. სინოდის სხდომებზე ქართველი მღვდელმთავრებისა და მეცნიერების ძალისხმევას შედეგი არ მოჰყოლია. წინასწარმა კრებამ ავტოკეფალიის საკითხი დაღბითად არ გადაწყვიტა და მიუხედავად ქართველი სამღვდლოების პროტესტისა საქართველოში ახალი ეგზარქოსის – ნიკონის დანიშვნის გადაწყვეტილება მაინც მიიღო. ამ გადაწყვეტილებამ ქართველი სამღვდლოების საპროტესტო გამოსვლა გამოიწვია. მაგრამ ქვეყანაში შექმნილი პოლიტიკური მდგომარეობა საქართველოს ეკლესიის გადარჩენის შესაძლებლობებს თანდათანობით მინიმუმამდე ამცირებდა. რევოლუცია დაღმავლობის გზაზე იდგა და სასულიერო ხელისუფალნი უკვე იმ დათმობებზე წასვლასაც აღარ აპირებდნენ, რომელსაც ცოტა ხნის წინ სთავაზობდნენ ქართველობას და, რომელსაც გადაჭრით უარყოფდა ქართველი სამღვდლოება. რევოლუციის მარცხის შემდეგ კი ავტოკეფალური მოძრაობის მესვეურნი რეპრესიების მსხვერპლი შეიქნენ.

რევოლუციის პერიოდში ქართველი სამღვდლოების უდიდესი ნაწილი საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის ბრძოლით ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ავანგარდში აღმოჩნდა, მაგრამ სამღვდლოების წრეებში იყვნენ ისეთებიც, რომლებიც ხელისუფლების სამსახურს ამჯობინებდნენ და მიმდინარე რევოლუციაში ჯაშუშობის ფუნქციასაც კისრულობდნენ, მათ მიმართ ეროვნული იდეალებისათვის მებრძოლი ქართველი სამღვდლოება აშკარად გამოხატავდა სიძულვილს. ხელისუფლების მხრიდან კი მათ ჯილდოები და მალალი თანამდებობები ჰქონდათ გარანტირებული. მიუხედავად ამისა, ასეთ მღვდლოთარიცხევი საქართველოში უმნიშვნელო იყო. ქართველი სამღვდლოების დიდი უმრავლესობა

წამოწყებულ ბრძოლაში იყო ერთსულოვანი და შეუპოვარი. ცდილობდა საზოგადოების ყველა ფენა ჩაება ავტოკეფალურ მოძრაობაში და მისწრაფოდა ეროვნულ ინტელექტუალურ სფეროში სხვადასხვა პოლიტიკურ პარტიებთან და საზოგადოებრიობასთან თანამშრომლობისაკენ, კარგად უწყობდა რა, რომ ქართველი ხალხის უმრავლესობის მხარდაჭერის გარეშე ავტოკეფალიის იდეა სამღვდელეობის ვიწრო ლოზუნგად დარჩებოდა და ზორცშესხმას ვერ ჰპოვებდა. საზოგადოებრივ აზრთა მრავალფეროვნების, ეროვნული და სოციალური იდეების ანტაგონიზმის ვითარებაში ქართველი სამღვდელეობა გონივრული ნაბიჯებით ცდილობდა ქართული საზოგადოებრივი აზრი ეკლესიის ავტოკეფალიის იდეის სასარგებლოდ განეწყო.

სამღვდელეობის მისწრაფება სხვადასხვა პოლიტიკურ პარტიებთან თანამშრომლობისაკენ გამოწვეული იყო იმ გარემოებით, რომ ქართველ სამღვდელეობას კარგად ჰქონდა შეგნებული, ერთის მხრივ, არსებული კოლონიური რეჟიმის პირობებში ერთიანი ეროვნული სხეულის შენარჩუნების აუცილებლობა, ხოლო, მეორეს მხრივ, გრძობდა პოლიტიკური პარტიების დიდ ზეგავლენას საზოგადოების ფართო ფენებზე და ცდილობდა მათი ავტორიტეტის გამოყენებას საქართველოს ეკლესიის ინტერესების დასაცავად.

1905-1907 წლების რევოლუციის მარცხმა, ქვეყანაში რეაქციის გაბატონებამ მათ მიერ დასახული მიზნის მიღწევის შესაძლებლობები შეამცირა, მაგრამ ქართველი სამღვდელეობის ბრძოლა ქართული სახელმწიფოებრიობისა და ეროვნული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენისათვის რევოლუციის შემდგომ პერიოდშიც არ შეწყვეტილა და კვლავაც მთელი სიმძაფრით მიმდინარეობდა.

მესამე თავის მქორე პარაგრაფში - „საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის მებრძოლი ქართველი თავადაზნაურობა“ (65-68) - ქართველ თავადაზნაურთა დეაწლია წარმოჩენილი ეროვნული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენისათვის და განხილულია მათი ამ კუთხით მოღვაწეობა. მართალია ისინი 1905-1907 წლების რევოლუციამდეც ცდილობდნენ საეკლესიო საკითხებთან დაკავშირებით ხელისუფლების მხრიდან გარკვეული კომპრომიზისათვის მიეღწიათ, მაგრამ რევოლუციის დაწყების დღიდან მოყოლებული მათი მოთხოვნები სულ უფრო გაბოლოვდა, რაც გამოიხატებოდა სხვადასხვა მოთხოვნათა პაკეტის წარდგენით უმაღლეს ხელისუფლებადმი, სადაც საქართველოს ეკლესიის საკითხს გარკვეული ადგილი ეკავა და მეფისნაცვლის წინაშე მათი წარმომადგენლის - ვ. მიქელაძის ვიზიტით, რომელიც 1905 წლის 7 ოქტომბერს თავადაზნაურთა საერთო კრების გადაწყვეტილებით ეახლა ამ უკანასკნელს. ქართველი თავადაზნაურობა შუამდგომლობას თხოვდა მეფისნაცვალს უწმინდესი სინოდისა და იმპერატორის წინაშე და საქართველოს ეკლესიისათვის უკანონოდ წართმეული ავტოკეფალური უფლებების დაბრუნებას მოითხოვდა. მეფისნაცვალი ბუნებრივია, არ თანაუგრძობდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიას და ქართველ თავადაზნაურთა მოთხოვნისაგან თავის დაღწევას იმ არგუმენტით ცდილობდა, რომ ეს საკითხი მის კომპეტენციაში არ შედიოდა.

ქართველმა თავადაზნაურობამ 1905 წლის 31 მაისს დარბეულ სამთავრობოებსაც გამოუცხადა სოლიდარობა და მწვავე პროტესტი გამოხატა ამ ფაქტის მიმართ. ისინი კვლავ წარუდგინენ კავკასიის მეფისნაცვალს თბილისის გუბერნიის მარშლის მოადგილის თავად ალ. ჯამბაკურ-ორბელიანის მეთაურობით. დეპუტაციამ მოითხოვა ამ საქმის გამოძიება და იმათი დასჯა, რომელთა მეოხებითაც ეს ფაქტი განხორციელდა.

ქართველი თავადაზნაურობის ერთ-ერთმა წარმომადგენელმა ნ. ერისთავ-შარვაშიძემ ვრცელ ნაშრომში ჩამოაყალიბა თავისი შეხედულებები საქართველოს ეკლესიასთან დაკავშირებით. მისი აზრით, ავტოკეფალიის დაკარგვამ და საეკლესიო მართვა-გამგეობის ბიუროკრატიულ წესზე მოწყობამ საუკვლოდ სურათი შექმნა საქართველოს ეკლესიაში. ეკლესიისაგან ხალხის განდგომის მიზეზადაც ეს ფაქტორი მიაჩნდა, ხოლო შექმნილი ვითარებიდან ერთადერთ გამოსავლად - დაკარგული ავტოკეფალიის აღდგენა.

ქართველი თავადაზნაურობა ავტოკეფალური მოძრაობის მიზნებში ეკლესიის დამოუკიდებლობასთან ერთად ქვეყნის დამოუკიდებლობის განხორციელების მიზნებშიც ხელაწყო და ძალისხმევას არ ზოგავდა, რათა დაწყებული ბრძოლა წარმატებით დაგვირგვინებულიყო.

მესამე თავის მესამე პარაგრაფში - „საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის მოღვაწე ქართველი მეცნიერი“ (68-81) - გაშუქებულია ცნობილი ქართველი მეცნიერების ალ. ცაგარელის, ი. ჯავახიშვილის, ნ. მარის, ალ. ხახანაშვილის, თ. ჟორდანიას საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის ძალისხმევა არა მხოლოდ მეცნიერული ნაშრომებით, არამედ პრაქტიკული საქმიანობითაც. ავტოკეფალიის აღდგენისათვის ბრძოლაში საქართველოს ეკლესიის ისტორიის ჭეშმარიტ გაშუქებას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამიტომ, საქართველოს ეკლესიის ისტორიის კვლევა და მისი სამზოზე გამოტანა უაღრესად აქტუალურ პრობლემად იქცა XX საუკუნის დასაწყისში. რუსეთის საერო თუ სასულიერო ზემოქმედებით რუსი სწავლულის მიერ ხელის შეწყობით ყოველმხრივ ცდილობდნენ იმ აზრის დასაბუთებას, რომ საქართველოს ეკლესიას არასოდეს ჰქონია სრული დამოუკიდებლობა და ყოველთვის ანტიოქიის პატრიარქის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა. ამით ისინი საქართველოს ეკლესიის კვლავაც ავტოკეფალიის გარეშე არსებობის გამართლებას ცდილობდნენ. ზემოაღნიშნულმა ქართველმა მკვლევარებმა დიდი წვლილი შეიტანეს ავტოკეფალიის ირგვლივ ატეხილი სადაო საკითხების გაშუქება-განმარტებაში. მათ კარგათ ჰქონდათ გაცნობიერებული ის გარემოება, რომ საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის მოშლამ ერის სულიერებას, მის ეროვნულ თვითმყოფადობის გააზრებას გამოუსწორებელი დანიშნა და თავიანთი მეცნიერული ნაშრომებით საქართველოს ეკლესიის ისტორიული როლი და ფუნქცია, მისი ავტოკეფალური არსებობის მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციები წარმოაჩინეს და მეცნიერულად დაასაბუთეს.

მესამე თავის მეოთხე პარაგრაფში - „პოლიტიკური პარტიები და საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხი“ (82-114) - გაშუქებულია 1905-1907 წლების რევოლუციის პერიოდში საქართველოში არსებულ ძირითად პოლიტიკურ პარტიათა დამოკიდებულება საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხისადმი. ამ პერიოდში ესოდენ აქტუალური საეკლესიო საკითხი, ბუნებრივია, იმ ეტაპზე მომრავლებულ პოლიტიკურ პარტიათა და მიმდინარეობათა ინტერესების მიღმა ვერ დარჩებოდა. მიუხედავად პოლიტიკურად მრავალფეროვანი და არაეკლესიურად განსხვავებული პოზიციებისა, ისინი ამ საკითხის სიმწვავეს ნათლად გრძნობდნენ და ამა თუ იმ საშუალებით მისი გადაწყვეტის გზებსაც სახედავდნენ. სადისერტაციო ნაშრომში წარმოჩენილია ეროვნულ-დემოკრატიული, სოციალისტ-ფედერალისტური და სოციალ-დემოკრატიული პარტიების პოზიცია აღნიშნული საკითხისადმი.

ავტოკეფალური მოძრაობა განსაკუთრებულ თანადგომას ეროვნულ-დემოკრატიული მიმდინარეობის წარმომადგენელთა მხრიდან გრძნობდა. ამ მხრივ, განსაკუთრებული აქტივობით თერგდალეულთა ლიდერი ი. ჭავჭავაძე და მისი თანამებრძოლნი ი. გოგებაშვილი და ა. წერეთელი გამოირჩეოდნენ. ისინი ავტოკეფალიის აღდგენისათვის ბრძოლას ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის განუყოფელ ნაწილად თვლიდნენ; იმედოვნებდნენ, რომ ავტოკეფალიის აღდგენა ერის წინსვლის, სარწმუნოების აღორძინებისა და ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის საფუძველი შეიქნებოდა. მათ ხმას სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ისეთ ვითარებაში, როგორშიც აღმოჩნდა ჩვენი ქვეყანა XX საუკუნის დასაწყისში, კერძოდ კი, 1905-1907 წლების რევოლუციის პერიოდში. ეს ის დრო იყო, როდესაც სიტყვა „ავტოკეფალიაც“ კი უმაღლეს ბიუროკრატთა შიშის ზარს სცემდა, რადგან ეკლესიის ავტოკეფალიის მიღმა იგი საქართველოს ავტონომიის განხორციელების შესაძლებლობებს ხელაწყო და ცდილობდა ავტოკეფალიისტი საერო თუ სასულიერო პირების საზოგადოებისაგან იზოლაციას. ავტოკეფალიის წინააღმდეგ მარტო მთავრობა და მის მიერ

შექმნილი სხვადასხვა ორგანიზაცია-კავშირები როდი გამოდიოდნენ. სოციალისტური იდეების მოზღვაგების შედეგად ათეისტურად განწყობილი საზოგადოების დიდი ნაწილი უყურებდა ეკლესიის საკითხს. საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოხატული ახალი თაობა გაურბოდა ასეთ „მოძველებულ“ და „არაპოპულარულ“ თემაზე ხმის ამოდებას, ხოლო თუ მაინც გაბედავდა და ხმას ამოიღებდა, უფრო ეკლესიის საწინააღმდეგოდ, ვიდრე მის სასარგებლოდ, იმის შიშით, რომ „რეტროგრადის“ ან „კლერიკალის“ სახელი არ დაემსახურებინა.

საქართველოს ეკლესიის სტატუსს მომავალ საქართველოში ეროვნულ-დემოკრატიების მიერ მიღებული პროგრამის ორი პუნქტი ეთმობა, სადაც სრულიად აშკარადაა გაცხადებული ავტოკეფალური ეკლესიის აუცილებლობა კათალიკოს-პატრიარქის მეთაურობით, რომელსაც აირჩევდა საქართველოს მოსახლეობა და დაამტკიცებდა უმაღლესი მთავრობა; უნდა აღდგენილიყო აგრეთვე არქიეპისკოპოსო და საეკლესიო რიგით მსახურთა არჩევითობის ტრადიცია.

ილ. ჭავჭავაძე ეკლესიას მომავალ, დემოკრატიულ საქართველოში უყურებდა, როგორც მორწმუნეთა კავშირს და მათივე შემოწირულებებით არსებულ ორგანიზაციას, თავისუფალს სახელმწიფოს ყოველგვარი ჩარევისაგან. მას არც იმაში ეპარებოდა ეჭვი, რომ საეკლესიო მამულებიდან შემოსავალსა და სახელმწიფო ჯამაგირს მოკლებული სამღვდელთა ეკონომიური სიდუხჭირის წინაშე არ აღმოჩნდებოდა, რადგან სჯეროდა ქართველი ერის ღვთისმოსაობისა და იმედი ჰქონდა, რომ იგი საქართველოს ეკლესიის შენახვას არ მოერიდებოდა. ილ. ჭავჭავაძე მეფისნაცვალ ვორონცოვ-დაშკოვს ორჯერ ეახლა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის მოთხოვნით. ამ საკითხის თაობაზე სინოდის ობერ-პროკურორთან ა. დ. ობოლენსკისთანაც ჰქონდა საუბარი პეტერბურგში. 1906 წლის აპრილში კი, როდესაც იგი სახელმწიფო საბჭოს წევრად აირჩიეს, რუსი საზოგადოებრიობის დარწმუნება ცდილობდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის სამართლიანობაში და იმედოვნებდა, რომ საბჭო აღნიშნულ საკითხს განიხილავდა. 1906 წლის მაისში ქართველი სამღვდელთა თხოვნით ალ. ცაგარულთან ერთად მიტროპოლიტ ანტონს ეახლა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის მოთხოვნით, მაგრამ ილიამ რუს საერო თუ სასულიერო ხელისუფალთა მხრიდან თანაგრძნობას ვერ მიაღწია.

თერგდალეულთა შორის ყველაზე აქტიური ავტოკეფალიისტი იყო ი. გოგებაშვილი. იგი ცდილობდა საქართველოს ეკლესიისათვის ავტოკეფალიის მინიჭების სამართლიანობის იდეოლოგიურ დასაბუთებას, როგორც ისტორიული საფუძვლებიდან, ისე დემოკრატიული პრინციპებიდან გამომდინარე. მისი იდეები დამყარებული იყო ქართველი ხალხის წარსულისა და აწმყოს დრამა ანალიზზე, მომავლის განჭვრეტის დიდ უნარზე. ი. გოგებაშვილს დამოუკიდებელი ეროვნული ეკლესია და მასში არჩევითობის პრინციპის დამკვიდრება, განსწავლული სამღვდელთა რუსეთის იმპერიის პოლიტიკური ინტერესების ფუნქციონირების უნდა გაგრძელებულიყო, რათა თანდათანობით ევოლუციის გზით საბოლოო სრულყოფილებისათვის მიეღწია.

ეროვნული იდეოლოგიის გამტარებელი მაშინდელი ქართული პრესა ფართო ადგილს უთმობდა თავის ფურცლებზე ავტოკეფალური მოძრაობის მიზნებსა და ამოცანების გაშუქება-განალიზებას. ქართველი სამღვდელთა მოძრაობისა და თანაგრძნობისა და მხარდაჭერის გამომსახტველ წერილებს განსაკუთრებით ხშირად გახუთი „ივერია“ აქვეყნებდა. მისი იმპაინდელი რედაქტორი ფილიპე გოგინაშვილი მხოლოდ მომხრე იყო ავტოკეფალიის იდეისა და არაერთი წერილიც მიუძღვნა ამ საკითხს. იგი ქართველი სამღვდელთა მოძრაობის მნიშვნელოვან მომენტად მიიჩნევდა არა მხოლოდ იმას, რომ მან თვითმპყრობელურ ბიუროკრატიათა გამოუცხადა ბრძოლა და ავტოკეფალიის მოთხოვნით გამოვიდა, არამედ იმასაც, რომ სამღვდელთა მართვა-გამგეობის სფეროშიც უკიდურესად დემოკრატიული ცვლილებები

მოითხოვა. ამ ფაქტს იგი ქართველი სამღვდელეობის გამოჩენული პროგრესულობის ნიშნად მიიჩნევდა და ფრანგი მწერლის - ტოკველის იდეებზე დაყრდნობით* ქართველი ერის მცირერიცხოვნობით ხსნიდა.

სოციალისტურ პარტიათაგან მხოლოდ ქართველ სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტია ეკიდებოდა თანაგრძობით საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლას. პარტიის ლიდერის, მისი მთავარი იდეოლოგის - ა. ჯორჯაძის აზრით, სწორედ ეკლესიის თავისუფლების იდეის ირგვლივ უნდა მომხდარიყო კონსოლიდაცია მთელი ქართველი საზოგადოებრიობისა, განურჩევლად მსოფლმშენებლობისა და პოლიტიკური ორიენტაციისა. მიუხედავად ამისა, ფედერალისტურ პარტიაში საქართველოს ეკლესიასთან დამოკიდებულების თვალსაზრისით ერთსულოვნება არ ყოფილა. პარტიის წევრების ნაწილი უარყოფდა ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის მხარდაჭერის საჭიროებას, მიიჩნევდა, რომ სოციალისტურ და რევოლუციურ პარტიას ნაკლებად შეეფერებოდა საეკლესიო საქმეებში ჩარევა, მაგრამ პარტიის წევრთა უდიდესი ნაწილი წამოწყებულ ბრძოლაში ქართველი სამღვდელეობის გვერდით იდგა.

სოციალისტური იდეების გავლენის ქვეშ მოქცეული და ათეისტურად განწყობილი ქართველი ინტელიგენციის ერთი ნაწილი ავტოკეფალიის იდეას თანაუგრძობდა იმდენად, რამდენადაც მორწმუნეთა არსებობის რეალობას აღიარებდა მაშინდელ საქართველოში, ხოლო დემოკრატიული პრინციპებიდან გამომდინარე, ადამიანის სრული თავისუფლებისათვის სინდისისა და რწმენის თავისუფლება აუცილებლობად მიაჩნდა, რის საშუალებასაც მაშინდელი, რუსეთის ეკლესიას დაქვემდებარებული საქართველოს ეკლესია არ იძლეოდა. თუმცა ისინი იმასაც იმედოვნებდნენ, რომ საბოლოოდ საზოგადოება მიაღწევდა განვითარების იმ დონეს, როცა სრულიად განთავისუფლდებოდა „რელიგიური შეზღუდულობისაგან“, მაგრამ, რადგან რეალური ვითარებიდან გამომდინარე, მათ წინაშე ორი ალტერნატივა იდგა - ან სინოდის ბატონობა, ან საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობა - ისინი უკანასკნელს თანაუგრძობდნენ.

რევოლუციური პერიოდის პრესაში მრავლად იბეჭდებოდა ისეთი წერილები, სადაც ავტორები ეკლესიას, როგორც წარსულში, ისე აწმყომი გაბატონებული ბიუროკრატიული მთავრობის თანამაზარედ და ხალხის მწავრელ ორგანიზაციად სახავდნენ. სამღვდელეობას კი წარმოადგენდნენ, როგორც სწავლა-განათლების, ხალხის კეთილდღეობის, ახალი რეფორმების შემოღების მოწინააღმდეგედ, ბიუროკრატიის მდაბალი სურვილების აღმსარებლად. ხშირად წერილების ავტორები ზოგადად ეკლესიის წარსული ისტორიის განხილვისას კონკრეტულად საქართველოს ეკლესიას არ ასახელებდნენ, მაგრამ, როდესაც ეკლესიის ზოგად სურათს იძლეოდნენ, ამით საქართველოს ეკლესიის დახასიათებაც სურდათ და ეს ზოგადი სურათი დამახასიათებლად მიაჩნდათ ქართული სინამდვილისთვისაც. გაზვიადებულად ეჩვენებოდათ არსებული შეზღუდულება ისტორიულად ქართული ეკლესიის დიდი როლის შესახებ ქვეყნის პოლიტიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში და აცხადებდნენ, რომ საქართველოს ფეოდალური დამოუკიდებლობის ხანაში ეკლესია იყო ფეოდალური მთავრობისა და გაბატონებული კლასის მომხრე, მისი ნაწილი და თვითონაც გაბატონებულ კლასს ეკუთვნოდა; თუმცა იმ უცილობელ ჭეშმარიტებას ვერ უარყოფდნენ, რომ იგი იყო ეროვნული და თანამედროვე სამღვდელეობისაგან განსხვავებით, მათივე სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ერის გადაგვარებას არ ემსახურებოდა“. წერილების ავტორები აღიარებდნენ ეკლესიის ეროვნულად, პოლიტიკურად და ეკონომიკურად განთავისუფლების აუცილებლობას, მის გადემოკრატება-გაეროვნულების საჭიროებას, მაგრამ მათ აღიზიანებდათ სამღვდელეობის პრეტენზია ისტორიული ტრადიციებიდან გამომდინარე, ერის წინამძღოლის ფუნქცია ეკისრა ეროვნული დამოუკიდებლობის მოპოვების გზაზე. ისინი ეკლესიის დანიშნულებას მხოლოდ მორწმუნეთა სარწმუნოებრივი გრძობების დაკმაყოფილებაში

* ტოკველი ამტკიცებდა, რომ პატარა ერი თავის სიმცირის გამო საუკეთესო ხელისშემწეობს პირობას წარმოადგენს დემოკრატიული რეჟიმის დასაყარებლად.

ხედავდნენ და თვლიდნენ, რომ სამღვდლოებაც მხოლოდ ამ ფუნქციის შესრულების უნდა დასჯერებოდა, რადგან მათი თქმით, ცივილიზებულ სახელმწიფოში ყველაფერი აკონსტიტუციონირებულია, ანუ შრომის განაწილების და მტკიცედ განსაზღვრის პრინციპს ემორჩილება და სარწმუნოების მოთხოვნების დაკმაყოფილების საქმეც ამავე კანონს უნდა დამორჩილებოდა. წინააღმდეგ შემთხვევაში, სახელმწიფოს მუდამ ექნებოდა საფუძველი სამღვდლოების მოქმედებაში ჩარევისა და მისი თავისუფლების შეზღუდვისა.

კიდევ უფრო რადიკალური იყო სოციალ-დემოკრატიული პარტიის დამოკიდებულება ავტოკეფალური მოძრაობის მიმართ. ისინი ამ მოძრაობას არ თანაუგრძობდნენ. ამის მიზეზი იყო ერთის მხრივ ის, რომ ისინი ათეისტური მსოფლმხედველობიდან გამომდინარე ებრძოდნენ ეკლესიას ზოგადად, როგორც, ქვეყნის სოციალ-ეკონომიკური და პოლიტიკურ-კულტურული წინსვლის შემაფერხებელ ინსტიტუტს, ხოლო მეორეს მხრივ, როგორც ცნობილია, პირველი რევოლუციის პერიოდში ქართველ სოციალ-დემოკრატების ორივე ფრთა მწვავედ ებრძოდა საქართველოს ავტონომიის იდეას და მის მომხრეებს. მათი აზრით, ავტონომიის იდეა, ხელს უშლიდა რუსეთის პროლეტარიატის ინტერნაციონალურ ერთიანობას, ამიტომ უარყოფილი უნდა ყოფილიყო. რამდენადაც ისინი ეროვნული დამოუკიდებლობის მოთხოვნას არ აყენებდნენ და ის რუსეთის საერთო რევოლუციური მოძრაობისათვის საზიანოდ მიაჩნდათ, ხოლო ავტოკეფალური მოძრაობა ეროვნული დამოუკიდებლობისაკენ გადადგმულ ნაბიჯად, ამდენად, საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიას არა თუ არ თანაუგრძობდნენ, არამედ მის წინააღმდეგაც გამოდიოდნენ, რეაქციონერად, კლერიკალად ნათლავდნენ და შეურაცყოფდნენ ყველას, ვინც ავტოკეფალიის იდეას თანაუგრძობდა. მართალია აცხადებდნენ, რომ ეროვნული და საეკლესიო პრობლემის გადასაჭრელად ერთადერთი სწორი გზა იყო ერთა პოლიტიკური თვითგამორკვევის უფლებისა და ეკლესიის სახელმწიფოსაგან გამოყოფის მოთხოვნა, მაგრამ მათთვის ეს საკითხები დაქვემდებარებული საკითხები იყო. მთავარი იყო საერთო პოლიტიკური კლასობრივი ბრძოლა.

სოციალ-დემოკრატიული მიმართულების ჟურნალ „მოზაურის“ ფურცლებზე ხშირად იბეჭდებოდა ეკლესიისა და სამღვდლოების შეურაცყოფელი წერილები, სადაც სამღვდლოების მოქმედება სოფლის მატყუარა ექიმებისა და მკითხავების მოქმედებასთანაა შედარებული. სამღვდლოების წარმომადგენელნი კი „საიჭოს საიდუმლოს მხილავ-შეადავების“, „დაკანონებული კასტის“ და „უწმინდური ჭურჭლის“ სახელით არიან მოხსენიებულნი. მათი არსებობის საჭიროებაც კი ეჭვქვეშა დაყენებული. ავტოკეფალიის მოთხოვნას სოციალ-დემოკრატები მხოლოდ ქართველი თავადაზნაურობისა და სამღვდლოების ინტერესების სფეროდ მიიჩნევდნენ, რომლის საშუალებითაც ისინი თითქოს აღელვებული, დატანჯული ქართველი ხალხის დაწყნარებას იმედოვნებდნენ და ასეთი ხელოვნური საშუალებით ცდილობდნენ ხალხის გამოღვიძებული შეგნების ჩახშობას. ათეისტური პროპაგანდით განსაკუთრებით ბოლშევიკური პროკლამაციები გამოირჩეოდა, რითაც ისინი ქართველ ხალხში ეკლესიისა და სამღვდლოების საწინააღმდეგო განწყობილებას ნერგავდნენ.

სოციალ-დემოკრატებისა და მათი ათეატური პროპაგანდის გავლენის ქვეშ მყოფი საზოგადოების ასეთ განწყობილებას რუსეთის ხელისუფლება და საქართველოს ეკლესიის მტრები თავიანთი პოზიციების დასაცავად იყენებდნენ და ამტკიცებდნენ, რომ ავტოკეფალიის აღდგენა ქართველი ერის სურვილებს არ თანხვდება და ეს საკითხი წამოყენებულია ზოგიერთი პოლიტიკოსის მიერ უფრო ღრმა საკითხის — ავტონომიის დასაფარავლო.

ქართველი სამღვდლოებაც აღიარებდა, რომ უმძიმეს პირობებში უხდებოდა საქართველოს ეკლესიის უფლებების დაცვისათვის ბრძოლა. ხელისუფლების რეპრესიებს, თავისივე წოდების ცალკეულ რენეგატთა ქმედებებს ერთვოდა მემარცხენე პარტიული ინტელიგენციის და მისი პრესის ანტიეკლესიური პროპაგანდა, რაც ისედაც მძიმე მდგომარეობაში ჩაყენებულ საქართველოს ეკლესიის მდგომარეობას კიდევ უფრო ამძიმებდა.

ასეთი მრავალფეროვანი და რადიკალურად განსხვავებული იყო პოლიტიკური პარტიების დამოკიდებულება საეკლესიო პრობლემებისადმი, მაგრამ საკითხის აქტუალურობასა და მისი ამა თუ იმ გზით გადაწყვეტის აუცილებლობას თითოეული მათგანმა იგრძნობდა და შესაბამის ნაბიჯებსაც დგამდა პარტიის პრინციპებისა და იდეოლოგიიდან გამომდინარე.

მესამე თავის მეხუთე პარაგრაფში - „ქართველი გლეხობა და ეკლესია“ (114-120) - გაშუქებულია თუ როგორ უყურებდა ქართველი გლეხობა ქართველი სამღვდელოების მიერ წამოწვევულ ბრძოლას ავტოკეფალიისათვის.

ქართველი სამღვდელოებისა და მოწინავე ინტელიგენციის წრეებში ესოდენ პოპულარული იდეა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიისა, ქართველ გლეხობაში სათანადო აღიარებას ვერ პოულობდა. ხელისუფლების რუსიფიკატორული საეკლესიო პოლიტიკის და სოციალისტური მიმართულების პარტიების ათეისტური, ანტისაეკლესიო პროპაგანდის შედეგი იყო ის გარემოება, რომ ქართველი გლეხობის საკმაოდ დიდი ნაწილი გულგრილად უყურებდა ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის ბრძოლას. მოსახლეობა უცმაყოფილო იყო დრამის გადასახადითაც, რომელსაც სამღვდელოება სახელმწიფო ჯამაგართან ერთად იღებდა გასამრჯელოდ. აღნიშნული გარემოებები მრევლსა და სამღვდელოებას შორის დაპირისპირების საფუძველი ხდებოდა. მაგრამ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ გლეხობა ებრძოდა არა ზოგადად ეკლესიას, არამედ იმპერიის საეკლესიო პოლიტიკით დანერგილ მანკიერებებს. ისინი დიდ სიძულვილს გამოხატავდნენ სამღვდელოების ცალკეული წარმომადგენლების მიმართ, რომლებიც არსებული რეჟიმის წარმომადგენლებად მიიჩნდათ და ეს სიძულვილი გამოიხატებოდა მძაფრი ფორმებით.

სოციალ-დემოკრატები მოხერხებულად იყენებდნენ სამღვდელოებასა და ხალხს შორის სოციალურ ნიადაგზე წარმოქმნილ უთანხმოებას და კარგად ორგანიზებული აგიტაცია-პროპაგანდის საშუალებით ცდილობდნენ ეკლესიასა და მრევლს შორის წარმოქმნილი წინააღმდეგობის კიდევ უფრო გაღრმავებას. ქართველი გლეხობა ხშირად მხოლოდ იმ შემთხვევაში იჩენდა შუქმწარებლობას სასულიერო პირთა მიმართ, როდესაც ისინი ხალხის სოციალური მღვდმარობის გაუმჯობესებისათვის იმადლებდნენ ხმას. „ავტოკეფალიები“ მშვიერ გლეხკაცობას კუჭს ვერ გაუძლებს“ - ასეთი საველეურიც კი მიმართავდნენ ისინი ავტოკეფალური მოძრაობის მესვეურთ.

ქართველ სამღვდელოებას დიდად აშფოთებდა ხალხის გულგრილი დამოკიდებულება საეკლესიო პრობლემებისადმი. ისინი თავიანთი ავტორიტეტის შელახვის მიზეზს რუსეთის იმპერიის უხემ საეკლესიო პოლიტიკასთან ერთად, სოციალისტური მიმართულების პოლიტიკური პარტიების ათეისტურ პროპაგანდასა და ჟურნალისტების მიერ პერიოდულ პრესაში ანტისაეკლესიო წერილების მომრავლებაში ხედავდნენ. ქართველი სამღვდელოება გონივრული ნაბიჯებით ცდილობდა მთელი ქართველი საზოგადოებრიობის ჩაბმას ავტოკეფალურ მოძრაობაში, ცდილობდა თავის წიაღში დანერგილი მანკიერებების აღმოფხვრას. იგი პოლიტიკურ პარტიებთან თანამშრომლობას შეეცადა და შესძლო გარკვეული თანაგრძობის მოპოვება ეკლესიისადმი ყველაზე რადიკალურად განწყობილი პოლიტიკური პარტიების მხრიდანაც კი. ქართველი სამღვდელოების რეგულაციურმა და უკომპრომისო ბრძოლამ ეკლესიის თავისუფლებისა და მისი დემოკრატიულ პრინციპზე მოწყობისათვის თანდათან ქართველ გლეხობაზეც იქონია გავლენა და მათი ეკლესიისაკენ შემობრუნების ტენდენციებიც გამოიკვეთა.

მეოთხე თავში - „რუსი საზოგადოებრიობა და საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხი“ (121-140) საქართველოში დაწყებული ავტოკეფალური მოძრაობის მიმართ რუსი საზოგადოებრიობის დამოკიდებულებაა წარმოჩენილი.

ქართველთა მიერ ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხის ესოდენი სიმწვავეით დაყენებამ რუსეთის საზოგადოებრიობის წარმომადგენელთა მხრიდან არაერთგვაროვანი რეაქცია გამოიწვია.

რუსი საზოგადოებრიობის საკმაოდ დიდი ნაწილი, რომელიც იმპერიის შენარჩუნებას უღელს განმტკიცებას ესწრაფოდა, ბუნებრივია, არც საქართველოს ეკლესიის განთავისუფლებას იმეორებდა და მის სამომავლო ბედს პირდაპირ უკავშირებდა რუსეთის იმპერიის პოლიტიკურ ინტერესებს. საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენაში საქართველოს პოლიტიკური ავტონომიის განხორციელების პერსპექტივებს ხედავდა, ამასთან შიშობდა, რომ საქართველოში არსებული სასულიერო უწყებების სახით თვითმპყრობლობისათვის მძლავრი იდეოლოგიური საყრდენის გამოცლა მის მიერ კავკასიის კულტურული ექსპანსიის შესაძლებლობებს შეამცირებდა.

რუსეთის მამინდელი პრესის მფურცლებზე მრავლად იბეჭდებოდა წერილები საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიასა და ქართველი სამღვდელოების მოძრაობის შესახებ, რომელთა დიდი ნაწილი რუსეთის საზოგადოების რეაქციული ნაწილის პოზიციას გამოხატავდა. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩეოდნენ ისეთი გაზეთები როგორებიც იყო: „კოლოკოლი“, „ცერკოვნიე ველომოსტი“, „ნოვოე ვრემა“ და სხვ. აღნიშნულ გაზეთებში დაბეჭდილი წერილების ავტორები ცდილობდნენ უარყოთ საქართველოს ეკლესიის ისტორიული ავტოკეფალობა, ირწმუნებოდნენ, რომ საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია მთელი ქართველი სამღვდელოებისა და ხალხის მოთხოვნა კი არ იყო, არამედ მხოლოდ სეპარატისტების სურვილი, რომელთა მეთაურებად მიაჩნდათ ქართველი ეპისკოპოსები კირიონი და ლეონიდე. მათ რუსეთის პრესა ბრალს ღებდა ოსების, აფხაზების, სვანებისა და მეგრელების გაქართველების მცდელობაში. ამავე გაზეთებში ქართველი ავტოკეფალისტი სამღვდელოება „კრამოლნიკებად“ და „პოლიტიკურ მემამოხეებად“ არიან გამოცხადებული და მათ მიმართ ხელისუფლების მხრიდან რეპრესიული ღონისძიებების განხორციელების მოთხოვნა აშკარად გამოხატული.

საქართველოს ეკლესიის მოწინააღმდეგეთა აგრესია განსაკუთრებით მკაფიოდ გამოვლინდა 1906 წელს რუსეთის საეკლესიო კრების წინასწარი თათბირის სხდომებზე საქართველოს ეკლესიის საკითხის განხილვის დროს. სხდომებმა საქართველოს ეკლესიის განკითხვის სახე მიიღო. სინოდში საქართველოს ეკლესიის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ პროფესორები: გლუბოკოვსკი, ბერდნიკოვი, ალმაზოვი, ოსტროუმოვი, ეპისკოპოსი სტეფანუ, მიტროპოლიტები ვლადიმირი და მაკარი, ტვერის ეპისკოპოსი სერაფიმი, ეპისკოპოსი ინოკენტი, დეკანოზები ვოსტრეგოვი და ბუტკევიჩი. შესაბამისად, შედეგაც ქართველთათვის არასასურველი აღმოჩნდა – სინოდმა არ მიანიჭა ავტოკეფალობა საქართველოს ეკლესიას.

ქართველი სამღვდელოების საპირისპირო ბანაკში აღმოჩნდა საქართველოში მოღვაწე რუს მღვდელთა საკმაოდ დიდი ნაწილი. ესენი იყვნენ რუსეთიდან გადმოსახლებული, საეჭვო წარსულის მქონე ადამიანები, რომლებმაც თავიანთ სამშობლოში ვერ დაიმკვიდრეს თავი და აქ ეკლესიაში მთავრობის პოლიტიკის გატარებით ცდილობდნენ ავტორიტეტის მოხვეჭას ხელისუფლებაში. მათ მიმართ არც რუსი მრევლი იყო კეთილგანწყობილი, რადგან ეკლესიის რუს მსახურთა უმრავლესობა უკიდურესად არაინტელიგენტურნი და ხშირად საეჭვო ზნეობისანიც ყოფილან. რუსმა მღვდლებმა 1905 წელს თბილისში „რუსული საბლადონინო“ ღაარსეს ისე, რომ ქართველი სამღვდელოებისათვის წინასწარ ამის შესახებ არც უცნობებიათ და ამით გაემიჯნენ მათ. ქართველი სამღვდელოების მცდელობა მათთან საერთო ენის გამონახვისა და თანამშრომლობისა უშედეგო აღმოჩნდა.

რუს ერში საქართველოს ეკლესიას ქომაგიც მოეპოვებოდნენ. ეს იყო რუსი საზოგადოების პროგრესული ნაწილი, რომელიც უკმაყოფილო იყო ეკლესიის სინოდალური მმართველობის წესით, იმ შეუსაბამობით, რომელიც არსებობდა სინოდალური მმართველობის ფორმასა და ეკლესიის ცხოვრების ორგანიზების საეკლესიო სამართლით გათვალისწინებულ ნორმას შორის. ისინი რუსული ეკლესიის თავისუფლებისათვის – გაუქმებული პატრიარქობის აღდგენისათვის იბრძოდნენ. საქართველოს ეკლესიის საკითხიც მათ მიერ წამოწყებული

მოდრაობის შემადგენელ ნაწილად მიიჩნდათ. სხვადასხვა სოციალური ფენის, შეხედულებებისა და მისწრაფებების ადამიანები სრულიად აშკარად გამოხატავდნენ საქართველოს მიმართ რუსეთის საეკლესიო პოლიტიკისადმი უარყოფით დამოკიდებულებას. რუსეთის იმდროინდელი მოწინავე პრესა თავის ფურცლებზე საკმაოდ ფართოდ აშუქებდა საქართველოს საეკლესიო საკითხის ირველივ ატეხილ დავას და ვრცელ წერილებსაც უთმობდა ადგილს, სადაც საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის ისტორიულ და კანონიკურ სამართლიანობაზე იყო საუბარი და იმ, თითქოსდა გადაულახავი პრაქტიკული დაპირისპირების დაძლევის თაობაზე, რომელსაც ავტოკეფალიის მოწინააღმდეგენი საბაბად იღებდნენ, კონკრეტული წინადადებებაც იყო შემოთავაზებული. რუსეთის პროგრესული ინტელიგენციის წარმომადგენლები ქართველი სამღვდელოების უკომპრომისო ბრძოლას ავტოკეფალიისათვის, მის გამორჩეულად დემოკრატიულ მისწრაფებებსა და მებრძოლ ხასიათს მაგალითად უსახავდნენ რუსეთის სამღვდელოებს.

საქართველოს ეკლესიის განთავისუფლების იდეას თანაუგრძობდნენ ცნობილი რუსი მეცნიერები: ი. სოკოლოვი, ნ. ზაოზერსკი, ი. პალოვი. ისინი სინოდის სხდომებზე თავგამოდებით იცავდნენ საქართველოს ეკლესიის ინტერესებს.

ცალკე გვინდა გამოვყოთ რუს სლავოფილთა ერთ-ერთი წარმომადგენლის ხარკოვის უნივერსიტეტის პროფესორის ნიკოლოზ დურნოვის პოზიცია საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხთან დაკავშირებით. იგი პირუთენელად და ობიექტურად წარმოაჩინდა საქართველოს ეკლესიის დაბეჭდვულ მდგომარეობას ავტოკეფალიის დაკარგვის დღიდან მოყოლებული და უსამართლოდ წართმეული ავტოკეფალიის აღდგენის აუცილებლობის შესახებაც არაერთგზის მიუთითებდა. მაგრამ მისი პოზიცია საქართველოს ეკლესიის მომავალ სტატუსთან დაკავშირებით ქართველი ავტოკეფალისტი სამღვდელოების მიზნებს ბოლომდე არ თანხვდებოდა, რადგან იგი საქართველოს ეკლესიას რეალურად სთავაზობდა ავტონომიას და არა ავტოკეფალიას. მკვლევართა შორის პირველად პროფ. ქ. პავლიაშვილმა გაამახვილა ყურადღება დურნოვის მიზნების ნამდვილ არსზე, აღნიშნა რა, რომ მას საქართველოს ეკლესიის რუსულისაგან დამოუკიდებლად არსებობა მიზანშეუწონლად მიიჩნდა. მართლაც, ერთიანი და განუყოფელი რუსეთი იყო მისი იდეალი და იმას, რაც ამ მიზლიანობაში ბზარს შეიტანდა ის ბუნებრივია მზარს არ დაუჭერდა. ასეთად მას საქართველოს ეკლესიის ტერიტორიალური ავტოკეფალია მიიჩნდა.

ამავე ინტერესებს ემსახურებოდა საქართველოს ყოფილი ეგზარქოსის ნიკოლოზის ე. წ. „თანადგომი“ ქართველი სამღვდელოებისადმი, რაც ნაოლად გამოიკვეთა მის შემდგომ საქმიანობაში. პეტერბურგში მას სინოდისათვის ქართველი სამღვდელოების წინააღმდეგ ვრცელი მოხსენება წარუდგენია, რომელშიც მათ რევოლუციონერობაში ადანაშაულებდა. როგორც ჩანს, ხშირ შემთხვევაში, რუსი როგორც საერო, ისე სასულიერო პირების თავგამოდება საქართველოს ეკლესიისათვის გულწრფელი არ ყოფილა. მათი ინტერესები და მიზნები საბოლოო ვაშში რუსეთის პოლიტიკური მთლიანობისაკენ იყო მიმართული.

დასკვნა (141-146). რუსეთის იმპერია საქართველოში ავტოკეფალიის დაკარგვის დღიდან მოყოლებული მიზანდასახულ საეკლესიო პოლიტიკას ახორციელებდა, რაც ეკლესიის უზარმაზარი იდეოლოგიური თუ ეკონომიკური შესაძლებლობების იმპერიის პოლიტიკურ სამსახურში ჩაყენებისათვის ძალისხმევაში გამოიხატებოდა. სასულიერო უწყებისადმი დაკისრებული პოლიტიკური ფუნქცია 1905-1907 წლების რევოლუციის პერიოდში დაწყებული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობის მიმართ განხორციელებულ ღონისძიებებში სრულიად აშკარად გამოიკვეთა, რაც თვითმპყრობელური რეჟიმის შენარჩუნება-განმტკიცებასა და რევოლუციის შედეგებისაგან რუსეთის სახელმწიფოს დაცვის უზრუნველყოფაში მდგომარეობდა.

აღნიშნულ პერიოდში საქართველოს ეკლესია ერთის მხრივ კიდევ უფრო დიდი საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა, რადგან ხელისუფლება შეეცადა მიმდინარე რევოლუციაში მის

იდეოლოგიურ საყრდენად ქცევას იმპერიის შესანარჩუნებლად, ხოლო მეორეს მხრივ დასავლელი მძლავრი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობის ფონზე მისი რუსეთის ეკლესიის ტყვეობიდან დახსნის რეალური გზები გამოიკვთა. ქართველმა ერმაც თავგამოდებით დაიწყო ბრძოლა საკუთარი ეკლესიის გადასარჩენად და მისთვის იმ ფუნქციის დასაბრუნებლად, რომელიც მას ისტორიულად გააჩნდა. ქართველი სამღვდელოების ძალისხმევით საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის იდეა 1905-1907 წლების საქართველოში ქართველი ერის საუკეთესო ნაწილმა აიტაცა და მისი მოპოვებისათვის ბრძოლას შეუდგა. ქართველებს ამ ბრძოლაში გარკვეული თვალსაზრისით რუსი საზოგადოების პროგრესული ნაწილიც დაუდგა გვერდში. რევოლუცია მარცხით დამთავრდა და ვერც ამ იდეამ კპოვა ხორცშესხმა ამ ეტაპზე, მაგრამ მისთვის ბრძოლა რევოლუციის შემდგომაც არ შეწყვეტილა და კვლავაც მთელი სიმამფრით მიმდინარეობდა. დროთა ვითარებაში ამ ბრძოლამ ასალ განზომილებაში გადაინაცვლა და ბრძოლის მეთოდ-ხერხებიც თანდათანობით საგრძნობლად დაიხვეწა.

სადისერტაციო ნაშრომის ცალკეული დებულებანი აიხსნა
დისერტანტის შემდეგ შრომებში:

1. ქართველი სამღვდელოება 1905-1907 წლების რევოლუციაში - ქართული კულტურის ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1996, გვ. 45-47.
2. რელიგიური ორგანიზაციები და მათი დანიშნულება 1905-1907 წლების რევოლუციურ საქართველოში - კულტურის ისტორიის საკითხები, III, თბ., 1997, გვ. 102-107.
3. რუსეთის საზოგადოებრიობა და ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხი (1905-1907 წ.წ.) - კულტურის ისტორიის საკითხები, IV, თბ., 1998, გვ. 39-41.
4. იაკობ გოგებაშვილი და ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხი 1905-1907 წლების საქართველოში - კულტურის ისტორიის საკითხები, V, თბ., 1998, გვ. 140-146.
5. პოლიტიკური პარტიები და ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხი (1905-1907 წ.წ.) - კულტურის ისტორიისა და თეორიის საკითხები, VIII, თბ., 2000, გვ. 171-178.
6. ქართველი სამღვდელოების ყოველკვირეული გაზეთი „სიტყვა“ - კულტურის ისტორიისა და თეორიის საკითხები, IX, თბ., 2000, გვ. 138-143.

**ТБИЛИССКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМ. ИВАНЭ ДЖАВАХИШВИЛИ**

На правах рукописи

ДЖАПАРИДZE ШОРЕНА

**ВОПРОС АВТОКЕФАЛИИ ГРУЗИНСКОЙ ЦЕРКВИ В
РЕВОЛЮЦИОННОЙ ГРУЗИИ 1905-1907 гг.**

Специальность 07.00.01 – История Грузии

АВТОРЕФЕРАТ
диссертации на соискание ученой степени
кандидата исторических наук

**ТБИЛИСИ
2003**

Диссертационная работа выполнена на кафедре истории и теории культуры
Тбилисского государственного университета им.Ив.Джавахишвили.

Научный руководитель:

Павлиашвили Кетеван

доктор исторических наук, профессор.

Официальные оппоненты:

Швелидзе Димитри

доктор исторических наук, профессор.

Джанелидзе Отар

доктор исторических наук, профессор.

Защита диссертации состоится “_____” _____ 2003 года в _____ часов на
заседании диссертационного совета истории Грузии Н 07.01 С № 1 Тбилисского
государственного университета им. Ив.Джавахишвили.

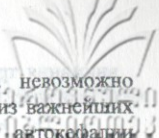
Адрес: 380028, Тбилиси, пр.И.Чавчавадзе № 1.

С диссертацией можно ознакомиться в научной библиотеке Тбилисского государственного
университета по адресу: 380047, Тбилиси, ул.Университетская, 2.

Автореферат разослан “_____” _____ 2003 года.

Ученый секретарь
диссертационного совета, доктор
исторических наук, профессор

/ВАЧНАДЗЕ НАТЕЛА/

Актуальность темы. Научное изучение истории любого народа невозможно представить вне церкви и наоборот, так как история церкви является одной из важнейших составных частей общественного развития. В различные эпохи проблема автокефалии грузинской церкви обуславливалась разными причинами. Вопрос автокефалии в истории грузинского народа всегда был связан с его национальной самобытностью, поэтому этот вопрос и в настоящее время не утратил своей актуальности. Борьба за автокефалию грузинской церкви имеет продолжительную историю, которая закончилась лишь в начале 90-х годов XX века. Изученный нами в диссертационной работе вопрос имеет важное значение на современном этапе формирования независимого грузинского государства, так как, согласно традиции, история грузинской церкви должна стать одной из значительнейших опор национальной идеологии в процессе строительства независимого государства.

Предмет исследования. Предметом исследования является изучение столь важного вопроса истории грузинской церкви, как борьба за ее автокефалию, которая была упразднена благодаря церковной политике самодержавной России.

Цель исследования. На протяжении истории нашей страны грузинская православная церковь занимала большое место в политической и культурной жизни страны. Трудно представить изучение исторического прошлого Грузии вне полного осмысления роли церкви в деле упрочения основы грузинской государственности, культурного возрождения и духовного подъема народа. Приостановление вышеуказанного процесса выдвинуло перед обществом проблему самобытности национальной церкви. Именно этим обуславливается цель настоящей работы – исследовать мощное автокефальное движение в Грузии. Предыдущие этапы борьбы за автокефалию грузинской церкви были монографически изучены целым рядом ученых, но особенности этой борьбы начала XX века не освещены монографически до настоящего времени. Целью нашей работы является изучение именно этих особенностей и их сопоставительный анализ с процессами предыдущих эпох. Наряду с этим, в квалификационном труде мы поставили целью изучение общественного мнения относительно выдвинутых этим движением требований на таком волнующем, напряженном и полном политических катаклизмов этапе истории нашей страны, каким был революционный период 1905-1907 гг. в Грузии.

Научная новизна. Научная новизна диссертационной работы заключается в том, что мы попытались путем изучения архивных материалов, периодических изданий и отдельных исследований представить начатое грузинским духовенством движение для обретения автокефалии в революционный период 1905-1907 гг.; показать, как духовенство пыталось решить вопрос об автокефалии вместе со всей грузинской общественностью и увязать этот вопрос со всенародным демократическим движением. Также предпринята попытка выяснения позиции различных слоев грузинской общественности (дворянства, интеллигенции, крестьянства) и политических партий, а также представителей русского народа (как русских деятелей в Грузии, так и действующих в империи русских светских и духовных лиц и интеллигенции) по вопросу автокефалии грузинской церкви; в целостности осмысливается общественное мнение грузинского населения относительно требования автокефалии национальной церкви.

Историография вопроса и источниковедческая база. Изучение истории грузинской церкви и экзархата в обозначенный нами период имело место во многих заслуживающих внимания трудах. Весьма большое значение придавалось работам тех исследователей, которые параллельно революционному движению публиковали свои исследования, где они, исходя из исторического прошлого, обосновывали справедливость требования независимости грузинской церкви. Из грузинских исследователей, предметом изучения которых стала история православной церкви Грузии в революционный период 1905-1907 гг. и которые обосновали справедливость автокефалии грузинской церкви, заслуживают

внимания труды Ив. Джавахишвили, Ал. Цагарели, Н. Марра, Ал. Хаханашвили, Т. Джордания, С. Горгадзе, Кириона Садзаглишвили, К. Цинцадзе, М. Келенджеридзе и др.

По интересующей нас проблеме весьма значительны труды русского ученого Н. Дурново¹, в которых автор, помимо того, что рисует реальную картину русификаторской политики существующего в Грузии духовного ведомства, предлагает собственный путь осуществления автокефалии грузинской церкви, что не давало возможности осуществления полной свободы грузинской церкви.

В трудах Ал. Цагарели² описываются дебаты, которые происходили в связи с восстановлением автокефалии грузинской церкви на заседаниях II отделения Предсоборного Присутствия, существующего при Священном Синоде. Труды носят полемический характер и содержат обильный материал как с точки зрения многовековой истории автокефального существования грузинской церкви, так и выяснения отношения русской общественности к вопросу автокефалии грузинской церкви.

Об исследуемом нами периоде определенный материал содержит книга Е. Николадзе³. В последних главах труда кратко повествуется о том, как рассматривались проблемы, связанные с восстановлением автокефалии грузинской церкви, в Предсоборном Присутствии в Петербурге. Автор также приводит содержание выступлений грузинских духовных лиц и прочитанных учеными докладов.

В советской историографии освещение вопросов истории указанного периода грузинской церкви занимало определенное место. В этом направлении был создан целый ряд работ, в которых проанализирована агрессивная церковная политика Российской империи, показаны объединенные усилия государства и духовного ведомства по осуществлению в Грузии своих политических, экономических, культурных и вероисповедальных целей, меры, проводимые ими против революционного движения, но за пределами внимания исследователей оставались усилия грузинского духовенства в борьбе за грузинскую государственность и свободу церкви, в деле совместного осмысления этих двух явлений. Авторы указанных работ представляли слой грузинского духовенства лишь как контрреволюционную и антидемократическую силу. Необъективно была представлена также борьба и других слоев грузинской общественности за свободу грузинской церкви. Они показывали народные массы и прогрессивную интеллигенцию как борющуюся против церкви силу. В трудах подобного характера, разумеется, постановка проблемы и ее решение происходили в рамках существующей идеологии. В условиях коммунистического режима историческая наука, зиждущаяся на атеистическом мировоззрении, была лишена возможности освещения правдивой истории грузинской церкви, но здесь же следует отметить, что эти труды содержат множество интересных источников, которые оказали нам большую помощь в новом осмыслении интересующих нас вопросов.

Работа Б. Ломинадзе⁴ касается контрреволюционной деятельности экзархата Грузии и движения грузинского духовенства. Автор расценивает борьбу духовенства за автокефалию как попытку самоспасения и восстановления пошатнувшегося авторитета, которая служила лишь интересам лиц духовного звания. Несмотря на вышесказанное, вклад Б. Ломинадзе в освещение вообще истории грузинской церкви занимает особое место. Он выдвинул на передний план много заслуживающих внимания вопросов интересующего нас периода и

¹ Дурново Н.Н. Судьба грузинской церкви. Журн. "Гангиади", 1990, № 10 (на груз.яз.). Дурново Н.Н. Мутный источник, по поводу речи Г.Пуришкевича в Государственной Думе по делам грузинской церкви. М., 1909;

² Цагарели А.А. Статьи и заметки по грузинскому церковному вопросу. СПб, 1912.

³ Николадзе Ев. История грузинской церкви. Кутаиси, 1918 (на груз.яз.).

⁴ Ломинадзе Б. Реакционная роль церкви в революции 1905-1907 гг., Тб., 1959 (на груз.яз.).

основательно осветил ряд из них в пределах возможностей, предоставляемых существующим идеологическим режимом.

Труд Мириана Хуцишвили⁵ интересен весьма богатым архивным документальным материалом. Автор касается и указанного нами периода и дает наглядную картину контрреволюционной деятельности духовного ведомства с опорой на обильный архивный материал. Естественно, что поставленная нами проблема освещена односторонне и тенденциозно и в этом случае.

Грузинские ученые последнего периода вопросы истории грузинской церкви XIX-XX вв. рассматривают в контексте истории Грузии, а борьбу за автокефалию – как часть национально-освободительного движения и соответственно представляют роль грузинских духовных деятелей в борьбе за грузинскую государственность и независимость национальной церкви. Монография Кетеван Павлиашвили⁶ оказалась для нас основополагающей. Мы попытались глубоко изучить проблемы, поставленные в одной из глав ("Грузинское духовенство в революции 1905-1907 гг.") этого труда. В монографии на основе богатого архивного материала наряду с другими вопросами определяется место и значение экзархата Грузии в церковной и политико-экономической жизни Российской империи, показывается политика экзархата относительно происходящего в Грузии общественно-политического движения, а также место и роль грузинского духовенства в национально-освободительном движении.

В числе исследований последнего периода и труд А.Варазашвили⁷. Автор касается вкладов и заслуг выдающихся грузинских ученых в автокефалию грузинской церкви в интересующий нас период.

Вопроса автокефалии грузинской церкви в интересующий нас период частично коснулись в своих работах Ал.Бендианишвили⁸, С.Вардосанидзе⁹, Д.Швелидзе¹⁰, Ш.Бадридзе¹¹.

Нами был использован интересный материал и из литературы мемуарного характера. В воспоминаниях К.Цинцадзе¹², М.Болквадзе¹³, Г.Журули¹⁴, Вл.Ахметели¹⁵, Э.Такайшвили¹⁶, Т.Сахокиа¹⁷, Г.Ласхишвили¹⁸ содержится богатый материал по интересующему нас вопросу.

В работе широко используются материалы периодических изданий начала XX века. Богатый материал по интересующей нас проблеме мы обнаружили в журналах и газетах духовного характера. Газета "Ситква" (1906) была той трибуной, которую борющееся за автокефалию грузинское духовенство использовало для пропаганды своих идей. Указанная

⁵ Хуцишвили М. Социально-политическая позиция грузинской церкви в XIX-XX вв., Тб., 1987 (на груз.яз.).
⁶ Павлиашвили К. Грузинский экзархат в 1900-1917 гг. Тб., 1995 (на груз.яз.).
⁷ Варазашвили А. Грузинские историки в борьбе за автокефалию грузинской церкви (начало XX века, 1917 г.). Тб., 2000 (на груз.яз.).
⁸ Бендианишвили А.С. Национальный вопрос в Грузии 1801-1821 гг. Тб., 1980 (на груз.яз.).
⁹ Вардосанидзе С. Кирион II каталикос-патриарх Вся Грузии (1917-1918). Озургети, 1993 (на груз.яз.).
 Каталикос-патриарх Вся Грузии Леониди (1918-1921). Тб., 2000 (на груз.яз.).
¹⁰ Швелидзе Д. Возникновение политическх партий в Грузии (федералисты). Тб, 1993 (на груз.яз.).
¹¹ Бадридзе Ш. И. Чавчавадзе и вопрос автокефалии грузинской церкви. Журн. "Крест лозы", 1987 (на груз.яз.).
¹² Цинцадзе К. Из моих воспоминаний. Тб., 2001. Воспоминания об Илье. Журн. "Мнатоби", № 2, 1985 (на груз. Яз.).
¹³ Болквадзе М. Из близкого прошлого. Илья Чавчавадзе в России (1902-1907 гг.). Журн.Ганатлеба, № 3-4, 1908 (на груз.яз.).
¹⁴ Журули Г. Вдали-вблизи от Ильи. В кн.Шарадзе Г. Солнце и любовь Грузии на острове Альбиона. Тб., 1986 (на груз.яз.).
¹⁵ Ахметели Вл. Об Илье-Мудреце. В кн.Шарадзе Г. Солнце и любовь Грузии на острове Альбиона. Тб., 1986 (на груз.яз.).
¹⁶ Такайшвили Э. Воспоминания. Избранные труды, т.1, Тб., 1996 (на груз.яз.).
¹⁷ Сахокиа Т. Люди моего века. Тб., 1984 (на груз.яз.).
¹⁸ Ласхишвили Г. Мемуары. Тб., 1992 (на груз.яз.).

газета сослужила нам особую службу с точки зрения выяснения стремлений, мыслей, идей грузинского духовенства, а также его отношения к текущим общественным явлениям. Журнал духовного характера "Мцкемси" (1899-1910) имел официальный статус, но в период революции 1905-1907 гг. его прогрессивный характер и верность национальным идеалам очевидны; в официальном издании грузинского экзархата "Духовный вестник грузинского экзархата" (1891-1906) мы обнаружили значительное количество интересующего нас материала, который предоставил нам возможность показать, наряду с позицией духовного ведомства, стремления реформаторов грузинского духовенства.

Заслуживают внимания материалы и сведения из журналов и газет светского характера начала XX века. Разнообразие существующих в стране политических взглядов становилось основой различных изданий партийного характера. Указанные издания способствовали выяснению отношений существующих в Грузии политических партий к вопросу автокефалии грузинской церкви. С этой точки зрения особенно ценен материал, почерпнутый нами из журналов и газет "Иверия", "Сакартвело", "Цнобис пурцели", "Шрома", "Могзаури" и др., где была развернута острая полемика вокруг интересующей нас проблемы. Грузинские деятели исследовали причины тяжелого положения грузинской церкви и искали пути ее спасения. Указанные периодические издания ясно представляют то многообразие мнений, которое существовало в 1905-1907 гг. в Грузии на фоне обильно нахлынувших общественно-политических идей, и радикально отличающийся подход относительно стоящих перед грузинской церковью проблем.

Большую помощь оказали нам выходящие в Российской империи как светские, так и духовные периодические издания. Эти издания особенно помогли нам с точки зрения выяснения отношения русского общества к грузинскому автокефальному движению. Наиболее ценные материалы оказались в изданиях "Церковные ведомости", "Вопросы жизни", "Санкт-Петербургские ведомости", "Русь" и др., где вместе с русскими учеными (Н.Дурново, И.Соколов и др.) грузинские ученые (Н.Март, Ал.Цагарели, Ал.Хаханашвили) и духовные деятели (епископы Кирион, Леонид, Дмитрий) печатали свои статьи и пытались разъяснить русской общественности цели происходящего у нас автокефального движения. Русская демократическая пресса (журн. "Вопросы жизни") уделяла большое место рассмотрению начатого за свободу грузинской церкви движения и ставила в пример русскому духовенству бескомпромиссную борьбу грузинского духовенства за автокефалию, его отличительные демократические устремления и бойцовый характер, призывая его к борьбе за восстановление института патриаршества.

Представленные в квалификационном труде положения являются в основном итогом научного сопоставления архивных материалов. Обильный материал по исследуемой теме хранится в различных архивохранилищах Грузии. Мы использовали документы, хранящиеся в фондах духовного ведомства Государственного исторического архива Грузии. Обнаруженный в фонде канцелярии экзархата Грузии (ф.488) материал создает в основном четкую картину участия грузинского духовенства в движении демократического характера и осуществления по отношению к нему репрессий. Наше внимание привлекли хранящиеся в личных фондах этого архива документы Кириона Садзаглишвили (ф.1458) и Леонида Окропиридзе (ф.1459).

Особенно богатый и ценный для нас материал оказался в личных фондах архива Института рукописей им.К.Кекелидзе Академии наук Грузии. В личных фондах К.Садзаглишвили, И.Чавчавадзе, Я.Гогешашвили, В.Карбелашвили, Т.Жордания, Ал.Хаханашвили, А.Джорджадзе представлен обширный материал, отражающий борьбу за автокефалию грузинской церкви.

Апробация диссертационной работы. Диссертационная работа подготовлена на кафедре истории и теории культуры Тбилисского государственного университета

им.И.Джавахишвили, где и состоялась апробация. Работа была утверждена как кандидатская диссертация на заседании ученого совета (1996 г., 3 июля, протокол № 8) исторического факультета Тбилисского государственного университета им.И.Джавахишвили. Отдельные части работы были прочитаны на республиканских научных конференциях и опубликованы в отдельных научных изданиях.

Структура диссертационной работы. Диссертационная работа включает 146 набранных на компьютере страниц и состоит из введения, четырех глав и заключения. Третья глава содержит пять параграфов.

Основные содержание работы. Во введении рассматриваются актуальность диссертационной работы, предмет, цель научного исследования, новизна, источниковедческая и историческая база; обзревается письменные источники, опубликованные в периодической прессе публицистические статьи; по мере возможности представлены вклады тех ученых, научные исследования которых касались изучаемого нами вопроса.

Глава первая. "Церковная политика Российской империи в Грузии" (стр.12-25).

В первой главе диссертационной работы говорится о том, что главными целями церковной политики Российской империи по отношению к Грузии являлись упрочение самодержавно-колониального режима, создание для него идеологической опоры на Кавказе и обеспечение защиты Российского государства от последствий начатого в начале XX века общественно-политического движения. Проведенные церковные реформы служили указанным целям.

После завоевания Грузии Россией грузинская церковь оказалась перед опасностью национального вырождения. В 1811 году упраздняется автокефалия грузинской церкви и заменяется сначала грузино-имеретинским синодальной канторой (1815 г.), а позднее церковно-социальным институтом – Грузинским экзархатом. Новая церковная организация усматривала свое основное назначение в вырождении грузинской церкви и грузинского народа. Политика Грузинского экзархата коснулась, наряду с церковью, всех сфер национальной культуры.

Грузинский экзархат должен был осуществить реформу грузинской церкви и окончательно подчинить ее Российскому государству. Российские власти, опираясь на свою религиозно-монархическую идеологию, надеялись ускорить процесс духовного слияния грузинского народа с многонациональным населением империи. Этой цели служили те экономические и культурные реформы, которые русское духовное ведомство провело в грузинской церкви.

В 50-ых годах XIX века окончился процесс передачи недвижимого и движимого имущества церкви в государственную казну, жалование духовенству было назначено из этой же казны. Посредством этой меры Российское государство стало собственником огромного имущества, накопленного в течение веков грузинской церковью, и в его руках оказались бразды правления этим имуществом и возможности получения от него максимальной прибыли.

Проводимая в грузинской церкви экономическая реформа предусматривала также сокращение грузинских епархий и количества лиц духовного звания. В результате, если раньше в Картли и Кахети было 13 епархий и 9 архимандритств, то после реформы осталось 2 епархии и 5 архимандритств, а в Западной Грузии из существующих 9 епархий осталось лишь три. Со дня упразднения автокефалии до 1907 года в Грузии закрылось 15 монастырей и более 800 церквей.

Результатом проведенной Грузинским экзархатом антинациональной идеологической реформы было активное начало русификации национальных духовно-просветительских очагов. В Грузии русские власти основали гимназию и много духовных учебных заведений,

основной целью которых являлось воспитание верных политике правительства лиц духовного звания. Русская власть отводила особую роль Грузинскому экзархату в борьбе против грузинского языка. Именно благодаря усилиям этого ведомства в духовных семинариях и училищах Грузии обучение происходило на русском языке и право грузинских детей изучать родной язык как отдельный предмет было весьма ограничено.

Из осуществляемой экзархатом политики особенно была опасна та роль, которую он выполнял в целях усиления противостояния между переселенными русской властью для полной ассимиляции грузин русскими студентами, русской православной паствой и местным населением, вражды, ненависти и предательства. Самодержавие оправдывало рост числа русских церквей увеличением русской паствы в Грузии и ее полным отчуждением от грузинского духовенства, а посредством русской церкви власть намеревалась лишить местное население национальной почвы и национального вероисповедания.

Русская власть выработала определенную политику относительно неправославных грузин с целью уничтожения и раздробления грузинского национального духа. Она попыталась упрочить ту мысль, что грузинский народ всегда был православным, и поэтому грузины, исповедующие другие религии (мусульмане, католики и григорианцы), не могут пользоваться благосклонностью других грузин.

Целью колониальной политики царизма было уменьшение влияния грузинской культуры на народы Кавказа и их слияние с русскоязычным населением. Для осуществления этой цели экзархат придавал величайшее значение проповеди Слова Божьего на русском языке. Также считалось необходимым создание азбуки для народов Кавказа, в первую очередь для абхазов и осетин, что способствовало бы их отделению от грузинской культуры и в конечном итоге от грузинской государственности. Результатом особого интереса Российской империи к Абхазии была проводимая здесь церковная политика. Руководство экзархата всячески притесняло действующее в Абхазии грузинское духовенство. В Абхазии российские власти, наряду с попыткой экономического ослабления грузинского элемента, лишения его земли, пытались воздействовать на его умственное и нравственное развитие. Для этого правительство избрало школу и церковь.

Глава вторая. "Грузинский экзархат в борьбе против революции 1905-1907 гг." (стр.25-42).

Во второй главе рассмотрены те меры, которые осуществляло в Грузии духовное ведомство против начавшейся революции. Как уже отмечалось, русская власть, начиная с упразднения автокефалии, широко использовала возможности церкви в борьбе против демократического или национального движения. Эта связь светской власти и духовного ведомства особенно наглядно проявилось в мерах, направленных против мощного демократического движения в Грузии во время революции 1905-1907 гг.

В это время борьба носила более практический характер. В создавшейся обстановке духовное руководство попыталось всесторонне использовать свои возможности, так как представляло собой самую надежную опору самодержавия. Оно боролось против революционной идеологии и прибегало к жестким методам в этом деле. Самодержавие надеясь, что благодаря усилиям духовенства станет возможным восстановление спокойствия и мира среди паствы.

Русская власть и духовное ведомство придавали большое значение усилению антиреволюционной пропаганды в церквях и монастырях, сурово расправляясь с включенными в национально-освободительное и революционное движение лицами, осуждая их, переводя в малоодоходные места и т.д.

В архивных материалах и прессе того периода часто встречаются сведения об аресте замеченных в антиправительственной деятельности и оппозиционно настроенных священников и осуществлении строгих репрессивных мер против них. В архивных

материалах находятся документы, содержащие обвинения не только против отдельных священнослужителей, но и всего грузинского духовенства. Это тайные извещения, которые содержат обвинения последних в создании деятельности и антигосударственных организаций. Экзарх представлял дела арестованных священнослужителей Синоду, где и принимались решения об их дальнейшей судьбе.

Руководство экзархата всячески пыталось внедрить в сознание паствы необходимость соблюдения политического строя и законов. С этой целью печатались и распространялись среди населения тысячи листовок и брошюр с призывами к спокойствию, миру, смирению с существующей обстановкой, проникнутые сознанием необходимости и вечности царской власти.

Грузинский экзархат в период подъема революционного движения с целью избежать нежелательной для правительства идеологии особенно заострил внимание на духовных училищах. Строго контролировались духовные библиотеки, запрещалось приобретение грузинских журналов, газет и книг. Особенно непримиримой была борьба против тех учителей и учеников, которые были замечены в антиправительственных выступлениях. Их исключали из учебного заведения, а затем они утрачивали право на службу и в другом училище. В архивных материалах содержатся списки изгнанных из духовных училищ учителей и учеников.

В борьбе против революции экзархат придавал огромное значение вопросу создания религиозных организаций и обществ, вся деятельность которых носила антигрузинский характер и служила внушению покорности в грузинском народе, подавлению в нем национального духа. Это были общества "Епархиальное миссионерское братство", "Патриотическое общество", "Партия сторонников порядка" и "Религиозно-философское общество". В деятельности этих обществ явно проявилась антигрузинская, контрреволюционная деятельность экзархата и их связь с официальной властью. С самого начала грузинское духовенство отвернулось от этих организаций и первой же целью своей деятельности поставило восстановление исторической справедливости и обретение автокефальных прав для грузинской церкви. Грузинский народ также выразил недоверие призывам и агитации-пропаганде черносотенных религиозных организаций, так как под маской проповеди религиозной покорности, всеобщего братства и любви нетрудно было разгадать русские шовинистические и империалистические устремления.

Глава третья. "Борьба грузинской общественности за восстановление независимости грузинской церкви" (стр.42-120).

В первом параграфе "Грузинское духовенство в борьбе за восстановление автокефалии грузинской церкви" (стр.42-65) рассматривается вопрос борьбы грузинского духовенства за освобождение грузинской церкви и его отношение к первой русской буржуазно-демократической революции.

В результате осуществленной духовной властью грубой церковной политики лишения национальной почвы грузинской церкви, утраты многовековых традиций, превращения церкви в бюрократическое учреждение и утраты ее авторитета в грузинском народе, разобщения духовенства и паствы грузинская церковь утратила ту главнейшую функцию, которую она имела исторически. В период революции 1905-1907 гг. опасность для грузинской церкви стала более явной, так как власть всесторонне попыталась использовать против революции возможности церкви и сохранить ее роль идеологической опоры во имя спасения империи.

Грузинская общественность сразу же почувствовала опасность, перед которой оказалась грузинская церковь, попыталась использовать существующую обстановку для решения церковной проблемы, считая этот вопрос, наряду с другими острейшими проблемами общественной жизни периода революции 1905-1907 гг., одним из

значительнейших. В первую очередь, естественно, грузинское духовенство с особенной остротой поставило вопрос об автокефалии и превратило его в составную часть национально-освободительного движения. Правда, грузинский духовный слой начиная с господства России в Грузии и упразднения автокефалии церкви стойко боролся за восстановление грузинской государственности и автокефальной церкви, но возникшее в начале XX века в Грузии общественное движение породило у грузинского духовенства надежду на реальность достижения цели, и оно в революции 1905-1907 гг. оказалось в авангарде национально-освободительной борьбы. В первую очередь, грузинское духовенство попыталось осознать пошатнувшийся авторитет церкви, пороки и недостатки, укоренившиеся в среде духовенства, функцию грузинской церкви в прошлом и ее тяжелое положение в настоящем. Грузинское духовенство само выявляло ставших на путь вырождения представителей своего звания. Несмотря на определенное падение авторитета, вызванного русской церковной политикой, духовенство все же представляло большую общественную силу и хорошо осознавало значение своего слова. Оно не проявляло большой активности в проведении политики правительства и, с этой точки зрения, грузинское духовенство в Российской империи занимало самое последнее место. Сразу же выявилась цель начатого им движения – духовенство должно было указать путь прогрессивного развития народу, подать пример стойкости и решительности в национально-освободительной борьбе. Грузинское духовенство поставило перед собой первейшую цель – борьбу за восстановление автокефалии грузинской церкви. Признав ее первым шагом на пути национальной независимости, оно выдвинуло это требование и начало борьбу с сотрудничеством с другими слоями общества ради осуществления этой идеи.

Грузинское духовенство дважды составило петицию, адресованную высшей власти. Первую – в марте 1905 года, вторую – в мае того же года. В петициях были проанализированы причины тяжелого положения грузинской церкви. Грузинское духовенство видело единственный путь спасения в восстановлении автокефалии и решительно требовало её осуществления. Необходимо было восстановить также традицию выборности священнослужителей. Духовенство требовало школьной реформы, свободы слова, печати, собраний, придания духовенству всех тех гражданских прав, которые не противоречат идее учения, освобождения от работы в духовном ведомстве и служения политике правительства, а также от всякого рода чиновничьих и канцелярских обязанностей. В петициях источником доходов духовенства вновь называлось государственное жалованье, а его материальная зависимость от паствы несомненно должна быть упразднена. Грузинское духовенство, наряду с автокефалией, выступало с демократическим требованием отделения церкви от государства и вместе с тем возвращения экспроприированных церковных земель. Грузинское духовенство требовало учреждения при каталикосе Святого Синода (под председательством каталикоса), а при епископах епархии – советов, которые были бы укомплектованы выборными на определенный срок духовными и гражданскими лицами. Существующему при каталикосе Священному Синоду должно было подчиняться управление всех церквей, монастырей, епископатов, учебно-духовных и благотворительных учреждений.

Власти отвечали на выступления духовенства строжайшими репрессиями, особенно преследовались собрания духовенства. Репрессии самодержавия относительно грузинского духовенства достигли предела 31 мая 1905 года, когда грубо был разогнан съезд духовенства епархии в Тифлисе. По непосредственному распоряжению экзарха с собравшимся в здании Тифлиской духовной семинарии духовенством беспощадно расправились, избili плетками и силой изгнали из здания. Представители грузинского духовенства, несмотря на то, что 31 мая было самой трагической страницей в истории начатого ими движения, признали несомненность значения этого дня – 31 мая 1905 года навсегда отдалило от бюрократии даже

ту малую часть грузинского духовенства, которая благодаря своему непониманию и лицемерию политиков все еще стояла рядом с властью.

Несмотря на репрессии, грузинское духовенство не собиралось отступать. В декабре 1905 года собрание делегатов духовенства всей Грузии выработало проект автокефалии, в котором содержание автокефалии дано в окончательном виде. Церковь признается стоящим над государством вечным, надклассовым учреждением, поэтому, по мнению авторов проекта, церковь обязательно должна быть отделена от государства. Четко определялось, каков должен быть порядок устройства автокефальной церкви Грузии, ее территория, деление на епархии, принципы управления и взаимодействия с другими автокефальными церквями, имущественные права церкви и порядок содержания духовенства. Признавались широкие избирательные права духовенства и паствы. По проекту грузинской церкви должны были быть возвращены отчужденные в 1853 году земельные угодья, но временно до возвращения государство должно было платить жалование духовенству, а по возвращении угодий с этой неловкостью было бы покончено. Авторы проекта признавали, что духовенство должно содержать тем, кому оно служит, т.е. паствой, паства сама должна обеспечить свой приход, грузинская церковь – свое духовенство. Этот проект имел и определенные недостатки. Согласно проекту автокефалия должна была войти в силу не по территориальному, а по национальному признаку. Этот недостаток сразу отметил епископ Леониде (Окропиридзе) и указал на несоответствие составления паствы автокефальной церкви по национальному признаку законам мировой церкви и его неприятие.

Как видно, не было единого мнения ни среди духовенства и ни среди других слоев общества в связи с источниками материального обеспечения духовенства. Множество взаимоисключающих мнений было высказано вокруг этого вопроса. Одни были сторонниками материальной зависимости духовенства от государства, другие – от прихожан, существовало и мнение, что служители церкви должны быть совершенно свободны от любого влияния извне. Они не считали нравственным оплату священнослужителей ни со стороны государства и ни со стороны прихожан. Например, священник Илларион Джаши выступал с идеей учреждения “Церковного фонда”. Он напоминал духовенству о необходимости поиска источников пополнения фонда. По его мнению, служители Бога должны были получать жалование именно из этого фонда.

Борющиеся за автокефалию грузинское духовенство учредило и собственный орган. Газета “Ситква” было той трибуной, где оно пропагандировало собственные идеи. Газета была учреждена в мае 1906 года, вышло всего 14 номеров, но она все же сыграла особую роль не только в активизации автокефального движения и упрочении веры народа в восстановлении национальной церкви, но и освещении с прогрессивных и демократических позиций текущих общественно-политических явлений, формировании общественного мнения по этому вопросу.

Начатое в Грузии мощное автокефальное движение заставило Синод обсудить вопрос автокефалии грузинской церкви. Синод путем принятия определенные компромиссных решений успокоил грузинское духовенство. Император Николай II специальным приказом, основанным на докладе обер-прокурора Синода от 11 августа, и ходатайстве, возбужденном грузинскими епископами с помощью бывшего экзарха Грузии Николая, передал на рассмотрение Всероссийского церковного собора вопрос об автокефалии грузинской церкви. В Синоде рассмотрение вопроса автокефалии состоялось летом и осенью 1906 года во II отделении Предсоборного Присутствия. В обсуждении вопроса с грузинской стороны принимали участие епископы Кирион и Леониде, епископ Горийский Эвтиме (Элиашвили), профессора Ал.Цагарели, Н.Март, Ал.Хаханашвили. Для освещения вопроса автокефалии грузинской церкви они читали доклады во время публичных заседаний.

Весной 1906 года на одном из заседаний комиссий Синода, на котором присутствовали грузинские епископы, духовные власти вознамерились присвоить по национальному признаку автокефалию грузинской церкви. Синод попытался успокоить грузинское духовенство и обещанием назначить грузинского экзарха. Находящимся в Петербурге грузинским епископам неоднократно предлагали урегулировать вопрос таким образом и даже обещали назначить на должность экзарха Кириона. Вместе с тем, грузинской церкви были предложены основательная реформа синодальной канторы и присвоение права решения значительных вопросов на месте, расширение программы изучения грузинского языка, расширение прав и обязанностей епископов и проведение желательных для них всякого рода реформ, кроме автокефалии.

Каждое новое распоряжение Синода по поводу устройства грузинской церкви грузинское духовенство встречало единодушным протестом. После безрезультатных визитов грузинских епископов к обер-прокурору, бесполезных споров на заседаниях Синода грузинское духовенство окончательно убедилось, что власть не сделает ни одного шага в пользу грузинской церкви, что достичь цели возможно лишь единодушной борьбой и неповиновением.

Борьба духовенства приобрела острый характер в период назначения нового экзарха. На заседаниях Синода усилия грузинских епископов и ученых не дали результата. Предсоборное Присутствие не решило вопроса автокефалии положительно и, несмотря на протест грузинского духовенства, назначило нового экзарха Грузии Никона. За этим решением последовали выступления протеста грузинского духовенства, но создавшаяся в стране политическая ситуация постепенно сводила к минимуму возможность спасения грузинской церкви. Революция шла на убыль, и духовные власти уже не собирались идти даже на те уступки, которые недавно предлагали грузинам и которые решительно отвергало грузинское духовенство. После поражения революции зачинатели автокефального движения стали жертвами репрессий.

В период революции большая часть грузинского духовенства благодаря борьбе за автокефалию грузинской церкви оказалась в авангарде национально-освободительного движения, но в кругах духовенства были и такие, которые предпочитали служить власти и брали на себя функцию шпионов в происходящей революции, борющееся за национальные идеалы грузинское духовенство явно выражало ненависть к ним. Со стороны власти предатели имели награды и гарантированные высокие должности. Несмотря на это, их число в Грузии было незначительно. Большинство грузинского духовенства было единодушным и стойким в начатой борьбе, пыталось включить в автокефальное движение все слои общества и стремилось к сотрудничеству с национальной интеллигенцией, различными политическими партиями и общественностью, хорошо понимая, что без поддержки всего грузинского народа идея автокефалии осталась бы узким лозунгом духовенства и не могла бы осуществиться. В обстановке многообразия общественной мысли, антагонизма национальных и социальных идей грузинское духовенство разумными шагами пыталось расположить грузинскую общественную мысль в пользу идеи автокефалии церкви.

Стремление духовенства к сотрудничеству с различными политическими партиями было вызвано тем обстоятельством, что оно хорошо осознавало, с одной стороны, необходимость сохранения национального единения в условиях существующего колониального режима, а, с другой стороны, чувствовало большое влияние политических партий на широкие слои общества и пыталось использовать их авторитет для защиты интересов грузинской церкви.

Поражение революции 1905-1907 гг., господство реакции в стране уменьшили возможности достижения поставленной ими цели, но борьба грузинского духовенства за

восстановление грузинской государственности и автокефалию национальной церкви не прекращалась и в послереволюционный период и шла со всей остротой.

Во втором параграфе третьей главы "Борьба грузинского дворянства за автокефалию грузинской церкви" (стр.65-68) показан вклад грузинского дворянства в восстановление автокефалии национальной церкви и рассмотрена его деятельность в этом аспекте. Дворяне еще до революции 1905-1907 гг. пытались достичь определенного компромисса со стороны властей в связи с церковными вопросами, но со дня начала революции их требования становились все более решительными, что выражалось в предъявлении пакета различных требований высшей власти, где вопросу грузинской церкви отводилось определенное место, и визите их представителя В.Микеладзе к наместнику, который предстал перед последним по решению общедворянского собрания от 7 октября 1905 года. Грузинское дворянство просило ходатайства наместника перед Священным Синодом и императором и требовало возвращения автокефальных прав, незаконно отнятых у грузинской церкви. Наместник, естественно, не сочувствовал автокефалии грузинской церкви и уклонялся от требования грузинского дворянства, используя тот аргумент, что этот вопрос не входит в его компетенцию.

Грузинское дворянство объявило солидарность с разогнанным 31 мая 1905 года духовенством и выразило резкий протест по этому факту. Оно вновь предстало перед кавказским наместником во главе с заместителем маршала Тифлисской губернии дворянином Ал.Джамбакуром-Орбелиани. Депутация потребовала расследования этого дела и наказания тех, усилиями которых был осуществлен этот факт.

Один из представителей грузинского дворянства Н.Эристов-Шервашидзе изложил свои взгляды в связи с грузинской церковью в обширном труде. По его мнению, утрата автокефалии и устройство управления церкви по бюрократическому принципу создало бедственную картину в грузинской церкви. Он считал причиной отхода от церкви народа этот фактор, а единственным выходом из создавшейся обстановки – восстановление утраченной автокефалии.

Грузинское дворянство усматривало в целях автокефального движения, наряду с независимостью церкви, перспективы осуществления независимости страны и не щадило усилий, чтобы начатая борьба закончилась бы успешно.

В третьем параграфе третьей главы "Деятельность грузинских ученых в автокефальном движении грузинской церкви" (стр.68-81) освещаются усилия известных грузинских ученых Ал.Цагарели, Ив.Джавахишвили, Н.Марра, Ал.Хаханашвили, Т.Жордания по получению автокефалии грузинской церковью не только в виде научных трудов, но и практической деятельности. В борьбе за восстановление автокефалии величайшее значение имело истинное освещение истории церкви, поэтому исследование истории грузинской церкви и ее освещение стало весьма актуальной проблемой в начале XX века. Светская и духовная российская власть с помощью ряда русских ученых всячески старались обосновать ту мысль, что грузинская церковь никогда не имела полной независимости и всегда находилась под влиянием Антиохийского патриарха. Этим они пытались оправдать существование грузинской церкви без автокефалии. Вышеперечисленные грузинские ученые внесли большой вклад в освещение и разъяснение спорных вопросов, возникших вокруг автокефалии. Они хорошо осознавали то обстоятельство, что расстройство организации православной церкви Грузии наложило неисправимый отпечаток на духовность народа, осмысление его национальной самобытности, поэтому они стали рядом с борющимися за автокефалию грузинским духовенством и своими трудами представили и научно обосновали историческую роль и функцию грузинской церкви, многовековые традиции ее автокефального существования.

В четвертом параграфе третьей главы “**Политические партии и вопрос автокефалии грузинской церкви**” (стр.82-114) рассматривается отношение к вопросу автокефалии грузинской церкви существующих в Грузии в период революции 1905-1907 гг. основных политических партий. В этот период столь актуальный церковный вопрос, естественно, не мог остаться за пределами интересов умножившихся на этом этапе политических партий и течений. Несмотря на политически многообразные и радикально отличающиеся позиции, они ясно ощущали остроту этого вопроса и намечали пути его решения тем или иным средством. В диссертационной работе показана позиция национально-демократической, социалистско-федералистской и социал-демократической партий по этому вопросу.

Автокефальному движению особенно сочувствовали представители национально-демократического движения. С этой стороны особой активностью отличались лидер тергдалеули И.Чавчавадзе и его соратники Я.Гогебашвили и А.К.Церетели. Они считали борьбу за восстановление автокефалии неотъемлемой частью национально-освободительного движения; надеялись, что восстановление автокефалии создаст основу подъема народа, возрождения веры и восстановления национальной государственности. Их голос имел совершенно особое значение в такой обстановке, в какой оказалась наша страна в начале XX века, т.е. в период революции 1905-1907 гг. Это было время, когда даже слово “автокефалия” навредило страхом на высшую бюрократию, так как за автокефалией церкви она видела возможность осуществления автономии Грузии и пыталась изолировать от общества автокефалистов. Против автокефалии выступало не только правительство и созданные им различные организации и союзы. В результате распространения социалистических идей большая часть атеистически настроенного общества равнодушно относилась к вопросу церкви. Вышедшее на общественное поприще новое поколение избегало поднимать голос на такую “устаревшую” и “непопулярную” тему, а если и подавало голос, то скорее против церкви, чем в ее пользу, боясь заслужить имя “клерикала” или “ретрограда”.

Статусу грузинской церкви в будущей Грузии уделяются два пункта принятой национал-демократами программы, где совершенно четко заявлена необходимость автокефальной церкви во главе с католикосом-патриархом, которого избрало бы население Грузии и утвердила бы высшая власть; должна была быть восстановлена традиция выборности архиереев и рядовых служащих церкви.

И.Чавчавадзе рассматривал церковь в будущей, демократической Грузии как союз верующих и как организацию, существующую на их пожертвования, свободную от всяческого вмешательства государства. Он не сомневался и в том, что лишенное доходов от церковных земель и государственного жалованья духовенство не окажется в экономической нужде, так как верил в набожность грузинского народа и надеялся, что он не откажется содержать грузинскую церковь. И.Чавчавадзе дважды побывал у наместника Воронцов-Дашкова с требованием автокефалии грузинской церкви. Об этом вопросе он имел беседу с обер-прокурором Синода А.Д.Оболенским в Петербурге. А в апреле 1906 года, когда он был избран членом Государственного Совета, то пытался убедить русскую общественность в справедливости автокефалии грузинской церкви и надеялся, что Совет рассмотрит указанный вопрос. В мае 1906 года по просьбе грузинского духовенства И.Чавчавадзе вместе с Ал.Цагарели посетили митрополита Антония с требованием автокефалии грузинской церкви, но ему не удалось достичь понимания со стороны русских властей.

Самым активным автокефалистом среди тергдалеули был Я.Гогебашвили. Он пытался идеологически обосновать справедливость присуждения автокефалии грузинской церкви, исходя как из исторических основ, так и демократических принципов. Его идеи основывались на глубоком анализе прошлого и настоящего грузинского народа, большой способности предвидения будущего. Я.Гогебашвили считал условием существования независимой национальной церкви и упрочения в ней принципа выборности отход ученого

духовенства от церкви, служащей политическим интересам Российской империи, и возвращение в лоно церкви отравленного атеистической пропагандой общества. По его мнению, процесс восстановления и совершенствования организации грузинской церкви должен продолжаться и после достижения автокефалии, чтобы постепенно путем эволюции достичь окончательного совершенствования.

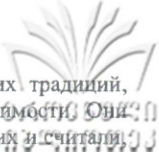
Проводник национальной идеологии – тогдашняя грузинская пресса уделяла большое место освещению и анализу целей и задач автокефального движения. Статьи, выражающие сочувствие и поддержку движению грузинского духовенства, особенно часто публиковала газета “Иверия”. Тогдашний редактор газеты Филипэ Гогичайшвили был горячим сторонником идеи автокефалии и посвятил не одну статью этому вопросу. Он считал значительным моментом движения грузинского духовенства не только то, что оно объявило борьбу самодержавной бюрократии и выступило с требованием автокефалии, но и то, что духовенство потребовало крайне демократических изменений в сфере управления. Он считал этот факт образцом отличительной прогрессивности грузинского духовенства и с опорой на идеи французского писателя Токвиля объяснил малочисленностью грузинского народа.

Из социалистических партий лишь партия грузинских социалист-федералистов относилась с сочувствием к борьбе за независимость грузинской церкви. По мнению ее лидера и главного идеолога А.Джорджадзе, именно вокруг идеи свободы церкви должна была произойти консолидация всей грузинской общественности, независимо от мировоззрения и политической ориентации. Несмотря на это, в партии федералистов с точки зрения отношения к грузинской церкви не было единодушия. Часть членов партии отрицала необходимость поддержки автокефалии церкви, считая, что социалистической и революционной партии не пристало вмешиваться в церковные дела, но большая часть членов партии стояла в начатой борьбе рядом с грузинским духовенством.

Одна часть находящейся под влиянием социалистических идей и атеистически настроенной грузинской интеллигенции сочувствовала идее автокефалии постольку, поскольку признавала реальность существования верующих в тогдашней Грузии, но, исходя из демократических признаков, признавала необходимость совести и вероисповедания для полной свободы человека, возможность чего подчиненная русской церкви тогдашняя грузинская церковь не давала. Хотя она надеялась и на то, что в конце концов общество достигнет того уровня развития, когда полностью освободится от “религиозной ограниченности”, но, так как перед ними было две альтернативы – или господство Синода, или независимость грузинской церкви, они сочувствовали последней.

В революционной периодической прессе во множестве публиковались такие статьи, авторы которых представляли церковь как в прошлом, так и в настоящем единомышленницей господствующего бюрократического правительства и как угнетающую народ организацию, а духовенство – как противника просвещения, благосостояния народа, принятия новых реформ, исполнителя низменных желаний бюрократии. Часто авторы статей, рассматривая вообще историю церкви, не называли конкретно грузинскую церковь, но этим они хотели охарактеризовать и грузинскую церковь, потому что эта общая картина считалась характерной и для грузинской действительности. Считали преувеличенным существующий взгляд на исторически большую роль грузинской церкви в политической и культурной жизни страны и заявляли, что в феодальной Грузии церковь являлась сторонницей феодального правительства и господствующего класса, его частью и сама принадлежала к господствующему классу; хотя, по их признанию, она была национальна и “не служила вырождению нации” в отличие от современного духовенства. Авторы статей признавали необходимость национального, политического и экономического освобождения

* Токвиль утверждал, что маленький народ по своей малочисленности представляет собой лучшее сопутствующее условие для установления демократического режима.

церкви, но их раздражала претензия духовенства, исходящая из исторических традиций, взять на себя функцию предводителя народа на пути к национальной независимости. Они видели назначение церкви лишь в удовлетворении религиозных чувств верующих и считали, что духовенство должно удовлетвориться выполнением этой функции, так как, по их словам, в цивилизованном государстве все должно подчиняться дифференциации функций или принципу распределения и разделения труда, и удовлетворения потребностей верующих должно подчиняться этому же закону. В противном случае, государство всегда будет иметь основание для вмешательства в дела духовенства и ограничения его свободы.

Отношение социал-демократической партии к автокефальному движению было еще более радикальным. Она не сочувствовала этому движению. Причиной этого, с одной стороны, было то, что, исходя из атеистического мировоззрения, она боролась с церковью вообще как с институтом, тормозящим социал-экономическое и политико-культурное развитие страны, а, с другой стороны, как известно, в период первой революции оба крыла грузинской социал-демократии резко выступали против идеи автономии Грузии и их сторонников. На их взгляд, идея автономии препятствовала интернациональному единению российского пролетариата, поэтому она должна быть отвергнута. Поскольку они не выдвигали требования национальной независимости, считая его вредным для общероссийского революционного движения, а автокефальное движение – шагом к национальной независимости, постольку они выступали против движения, называя реакционерами, клерикалами и оскорбляя всех, кто сочувствовал идее автокефалии. Социал-демократы заявляли, что для решения национальной и церковной проблемы единственно правильным путем было требование права политического самопознания народа и отделения церкви от государства, но для них это были второстепенные вопросы. Главным вопросом стала общая политическая классовая борьба.

На страницах журнала социал-демократического направления “Могзаури” часто публиковались оскорбительные для церкви и духовенства статьи, в которых деятельность духовенства сравнивалась с действиями сельских докторов-обманщиков и гадалок. Представители духовенства упоминаются как “провидцы-пророки таинства загробного мира”, “узаконенная каста” и “нечистый сосуд”. Ставилась под сомнение даже необходимость их существования. Социал-демократы считали требование автокефалии сферой интересов лишь грузинского дворянства и духовенства, с помощью которой они будто надеялись успокоить возмущенный, измученный грузинский народ и таким искусственным средством пытались подавить проснувшееся сознание народа. Особенно отличались атеистической пропагандой большевистские прокламации, которые сеяли в грузинском народе антицерковные настроения. Русские власти и враги грузинской церкви использовали подобные настроения социал-демократов и находящегося под влиянием их атеистической пропаганды общества для защиты своих позиций и утверждали, что восстановление автокефалии не совпадает с желаниями грузинского народа и этот вопрос поднят рядом политиков для сокрытия более глубокого вопроса – автономии.

Само грузинское духовенство признавало, что ему приходится бороться за защиту прав грузинской церкви в тяжелейших условиях. К репрессиям властей, действиям отдельных ренегатов духовного звания добавлялась антицерковная пропаганда левой партийной интеллигенции и ее прессы, что еще более усугубляло положение грузинской церкви.

Столь многообразным и радикально отличающимся было отношение политических партий к церковной проблеме, но каждая из них понимала актуальность вопроса и необходимость его решения тем или иным путем и делала соответствующие шаги, исходя из принципов и идеологии партии.

В пятом параграфе третьей главы “Грузинское крестьянство и церковь” (стр. 14-120) исследуется вопрос отношения грузинского крестьянства к начатой грузинским духовенством борьбе за автокефалию.

Столь популярная в кругах грузинского духовенства и передовой интеллигенции идея автокефалии грузинской церкви не находила соответствующего признания в среде грузинского крестьянства. Результатом русификаторской церковной политики власти и атеистической, антицерковной пропаганды партий социалистического направления стало то, что довольно большая часть грузинского крестьянства равнодушно относилась к борьбе за автокефалию церкви. Население было недовольно и податным налогом, который духовенство, наряду с государственным жалованьем, брало как плату. Указанные обстоятельства становились причиной противостояния между прихожанами и духовенством, но здесь же следует отметить, что крестьянство боролось не вообще против церкви, а с порожденными имперской церковной политикой пороками. Крестьяне выражали в острой форме ненависть по отношению к отдельным представителям духовенства, которых считали ставленниками существующего режима.

Социал-демократы ловко использовали возникшее на социальной почве разногласия между духовенством и народом и посредством хорошо организованной агитации и пропаганды пытались еще более углубить возникшие между церковью и прихожанами противоречия. Грузинское крестьянство проявляло терпимость относительно духовных лиц только в том случае, когда последние возвышали голос в защиту улучшения социального положения народа. “Автокефалией не насытишь желудка голодного крестьянства” – даже с таким упреком они обращались к зачинателям автокефального движения.

Грузинское духовенство было очень обеспокоено равнодушием народа к церковным проблемам. Оно усматривало причину снижения своего авторитета, вместе с грубой церковной политикой империи, в атеистической пропаганде политических партий социалистического направления и увеличении количества антицерковных статей в периодической прессе. Грузинское духовенство пыталось разумными действиями включить всю грузинскую общественность в автокефальное движение, искоренить внедрившиеся в лоно церкви пороки. Оно пыталось сотрудничать с политическими партиями и сумело достичь определенного сочувствия даже от самых радикально настроенных партий. Революционная и бескомпромиссная борьба грузинского духовенства за свободу церкви и ее устройства на демократическом принципе постепенно оказывала влияние на грузинское крестьянство и появились тенденции поворота его к церкви.

Глава четвертая. “Русская общественность и вопрос автокефалии грузинской церкви” (стр. 121-140).

В этой главе анализируется отношение русской общественности к начатому в Грузии автокефальному движению. Столь острая постановка вопроса автокефалии церкви грузинами вызвала со стороны представителей русской общественности неоднородную реакцию. Довольно значительная часть русской общественности, которая стремилась к сохранению и упрочению империи, естественно, не сочувствовала идее освобождения грузинской церкви и напрямую связывала ее судьбу с политическими интересами Российской империи. Она усматривала в восстановлении автокефалии грузинской церкви перспективы осуществления политической автономии Грузии, и боялась, что лишение мощной идеологической опоры самодержавия в виде существующего в Грузии духовного ведомства уменьшит возможности ее культурной экспансии на Кавказе.

На страницах тогдашней русской прессы во множестве публиковались статьи об автокефалии грузинской церкви и движении грузинского духовенства, большая часть которых выражала позицию реакционных сил русского общества. Особенно отличались в этом направлении такие газеты, как “Колокол”, “Церковные ведомости”, “Новое время” и др.

Авторы статей пытались отрицать историческую автокефальность грузинской церкви, утверждали, что автокефалия грузинской церкви была не требованием всего грузинского духовенства и народа, а лишь желанием сепаратистов, главой которых они считали грузинских епископов Кириона и Леониде. Русская пресса обвиняла их в попытке огрузинивания осетин, абхазов, сванов и мегрелов. В этих же газетах грузинские автокефалистские священнослужители объявлялись “крамольниками” и “политическими мятежниками” и явно выражалось требование осуществления репрессивных мер по отношению к ним со стороны правительства.

Агрессия противников грузинской церкви особенно резко проявилась в 1906 году на заседаниях предварительного совещания Русского церковного собора во время рассмотрения вопроса грузинской церкви. Заседания приняли характер суда над грузинской церковью. В Синоде против грузинской церкви выступали профессор Глубоковский, Бердников, Алмазов, Остроумов, епископ Стефаний, митрополиты Владимир и Макарий, епископ Твери Серафим, епископ Иннокентий, протоиереи Восторгов и Буткевич. Соответственно нежелательным оказался для грузин и итог – Синод не присвоил автокефалию грузинской церкви.

В противоположном грузинскому духовенству лагере оказалась довольно большая часть действующих в Грузии русских священников. Это были высланные из России люди с сомнительным прошлым, которые не смогли укорениться у себя на родине и пытались приобрести авторитет у власти проведением в церкви правительственной политики. Русские прихожане также не были расположены по отношению к ним, так как большинство русских служителей церкви было неинтеллигентно и сомнительной нравственности. Русские священники в 1905 году в Тифлисе основали “Русское благочиние” так, что даже не сообщили предварительно об этом грузинскому духовенству, и этим отделились от него. Попытка грузинского духовенства найти с ними общий язык и сотрудничать оказалась безрезультатной.

В среде русского народа были и защитники грузинской церкви. Это была прогрессивная часть русского общества, которая была недовольна порядком синодального управления церкви, тем несоответствием, которое существовало между формой синодального правления и предусмотренной церковным правом нормой организации церковной жизни. Они боролись за свободу русской церкви, требуя восстановления упраздненного патриаршества. Вопрос о грузинской церкви они считали составной частью начатого ими движения. Представители различных социальных слоев, взглядов и устремлений совершенно явно выражали негативное отношение к церковной политике России относительно Грузии. Тогдашняя русская передовая пресса на своих страницах довольно широко освещала возникший вокруг церковного вопроса Грузии спор и публиковала обширные статьи, где говорилось об исторической и законной справедливости независимости грузинской церкви и о преодолении якобы непреодолимых практических препятствий, которые в качестве причины приводили противники автокефалии, предлагались и конкретные предложения. Представители русской прогрессивной интеллигенции ставили в пример русскому духовенству бескомпромиссную борьбу за автокефалию грузинского духовенства, его демократические устремления и бойцовый характер.

Идее освобождения грузинской церкви сочувствовали известные русские ученые И.Соколов, Н.Заозерский, И.Палмов. На заседаниях Синода они самоотверженно защищали интересы грузинской церкви.

Заслуживает отдельного внимания позиция одного из представителей русских славянофилов, профессора Харьковского университета Николая Дурново в связи с вопросом автокефалии грузинской церкви. Он беспристрастно и объективно представлял положение

грузинской церкви, начиная со дня утраты автокефалии, и неоднократно указывал на необходимость восстановления несправедливо упраздненной автокефалии. Но его позиция в связи с будущим статусом грузинской церкви не во всем совпадала с целями Грузинского автокефалистского духовенства, так как он реально предлагал автономии грузинской церкви, а не автокефалию. Среди ученых впервые проф. К. Павлиашвили заострила внимание на истинной сути целей Дурново, отметив, что он считал нецелесообразным независимое существование грузинской церкви. Действительно, его идеалом была единая и неделимая Россия, и, естественно, он не мог поддерживать то, что внесло бы трещину в эту целостность. Таковой он считал территориальную автокефалию грузинской церкви.

Этим же интересам служило т.н. "заступничество" бывшего экзарха Грузии Николая, что явно отразилось в его последующей деятельности. Он представил Синоду обширный доклад, направленный против грузинского духовенства, в котором обвинял его в революционности. Как видно, часто заступничество русских как светских, так и духовных лиц за грузинскую церковь было неискренним. В конечном итоге их интересы и цели были направлены на сохранение политической целостности России.

Заключение (стр.141-146). В Грузии Российская империя со дня утраты автокефалии осуществляла целенаправленную церковную политику, что выразилось в усилии поставить на политическую службу империи громадные идеологические или экономические возможности церкви. Навязанная духовному ведомству политическая функция совершенно явно проявилась в мерах, осуществленных против начатого в период революции 1905-1907 гг. общественно-политического движения, и служила сохранению и упрочению самодержавного режима, обеспечению защиты Российского государства от последствий революции.

В указанный период грузинская церковь, с одной стороны, оказалась перед еще большей опасностью, так как в происходящей революции власть попыталась превратить ее в идеологическую опору для сохранения империи, хотя, с другой стороны, на фоне начатого мощного общественно-политического движения намечались реальные пути ее освобождения из плена русской церкви. Грузинский народ самоотверженно начал бороться за спасение собственной церкви и возвращение ей той функции, которой она обладала исторически. Благодаря усилиям грузинского духовенства идея автокефалии в Грузии 1905-1907 гг. подхватила лучшая часть грузинского народа и стала бороться за ее достижение. В этой борьбе рядом с грузинами стояла и прогрессивная часть русского общества. Революция окончилась поражением, и на этом этапе эта идея не осуществилась, но борьба за нее не прекращалась и после революции и продолжалась со всей остротой. Со временем эта борьба перешла в новое измерение, где постепенно и ощутимо совершенствовались ее способы и методы.

Основные положения диссертации отражены в следующих трудах:

1. Грузинское духовенство в революции 1905-1907 гг. Вопросы истории грузинской культуры, I, Тб., 1996, стр.45-47.
2. Религиозные организации и их назначение в революционной Грузии 1905-1907 гг. Вопросы истории культуры, III, Тб., 1997, стр.102-107.
3. Русская общественность и вопрос автокефалии грузинской церкви (1905-1907 гг.). Вопросы истории культуры, IV, Тб., 1998, стр.39-41.
4. Яков Гогебашвили и вопрос автокефалии грузинской церкви в Грузии 1905-1907 гг. Вопросы истории культуры, V, Тб., 1998, стр.140-146.
5. Политические партии и вопрос автокефалии грузинской церкви (1905-1907 гг.). Вопросы истории и теории культуры, VIII, Тб., 2000, стр.171-178.
6. Еженедельная газета грузинского духовенства "Ситква". Вопросы истории и теории культуры, IX, Тб., 2000, стр.138-143.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ტირაჟი 80

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის გამზ. 1

☎: 29 09 60, 8(99) 17 22 30

E-mail: universal@posta.ge

20a

n 5/2

